

Milena LENDEROVÁ (ed.), *Zvířata a jejich lidé*, Praha, Karolinum 2023, 536 s., ISBN 978-80-246-5157-6.

Mezi nejvýraznější rysy postmoderního historiografického diskurzu patří různé obraty upírající badatelský zájem k tématům a metodám, které dosud stály na jeho okraji. Jedním z nich je takzvaný zvířecí obrat (*animal turn*), díky němuž se do středu pozornosti historických prací dostávají živočišné doprovázející člověka dějinami. Zaměření na zvířata není v českém prostředí úplnou novinkou. Objevovala se už v klasických kulturních dějinách, jako součást života venkovanů a měšťanů. Mezi další předchůdce historických *animal studies* lze počítat četné knihy a studie o dějinách lovu, myslivectví či rybníkářství. Zvířata nebyla přehlížena ani jako jedna ze stránek šlechtické kultury nebo předmoderní války. V těchto případech však sloužila spíše pro okrajové dokreslení tématu. První prací zaměřenou především na zvířata, nahlížená nejen jako lidské nástroje a zdroj obživy či zábavy, ale také jako vlastní bytosti a historičtí aktéři, je kolektivní monografie Mileny Lenderové *Zvířata a jejich lidé*.

Kniha se zrodila jako náhrada za zrušenou konferenci se stejným názvem z roku 2020. Skutečnost, že studie vznikaly v karanténních podmínkách, se někdy odráží v jejich poznámkovém aparátu, kde se nezvykle často objevují rozličné internetové encyklopedie. Editorka kolektivní monografie se o dějiny zvířat zajímá už delší

dobu. V roce 2005 se podílela na tvorbě jednoho z čísel historické revue *Dějiny a současnost* s opačným názvem – *Lidé a jejich zvířata*.¹ Kniha začíná úvodem editorky, ve kterém se ji snažila zasadit do světového společenskovědního proudu *animal studies*. Zmíněné zde jsou zejména historické práce americké, anglické a francouzské provenience z posledních dvaceti let. Středoevropská historiografie si *animal history* začíná všimnout až v posledních letech, jak napovídá seznam v úvodu citovaných studií. Jednou z hlavních tezí takzvaného zvířecího obratu je poznatek, že zvířata byla v lidských dějinách všudypřítomná od pravěku po 20. století, kdy se až na domácí mazlíčky a umělé prostředí zoologických zahrad vytratila do přírodních rezervací nebo skrytých prostorů chovatelského průmyslu. Milena Lenderová tuto skutečnost ilustruje výčtem oblastí, kde člověk na zvířata v průběhu dějin narážel, od lovu přes zemědělství až po nebezpečná setkání s „lítou zvěří“ v divočině nebo splašenými koňmi a přemnoženými psy ve městech.

Kolektivní monografie o 26 studiích je rozdělena na pět částí podle rolí, jaké bádána zvířata v dějinách hrála. Protože je většina příspěvků zaměřena na historickou antropologii, vychází zejména z pramenů osobní povahy (deníků, korespondence či cestopisů). Nechybějí však ani ikonografické prameny nebo hospodářské účty. První sekce monografie se soustřeďuje na živočichy jako předlohy výtvarného umění. Studie pojednávají o středověkých náboženských podoběnstvích, v nichž byla

¹ Milena LENDEROVÁ, *Vždy s oddaností tklivou a nezištnou. Psi a lidé v české společnosti v 19. století*, *Dějiny a současnost* 27, 2005, č. 2, s. 38–40.

říše zvířat protkána alegorickými významy. Najít zde lze jak bájného jednorožce, symbolizujícího neposkvrněné početí Panny Marie, tak neodbytný hmyz, znázorňující každodenní vyrušování od kontemplativního života. Na světské symbolické využití zvířat se zaměřují studie o heraldice, a to jak o středověké šlechtické, tak současné municipální. Význam zvířat ve smyslu moderních symbolů přibližují příspěvky o soše Baťova lva Cézara a o českých antiklerikálních karikaturách.

Druhá skupina studií obrací pozornost na zvířata v lidských mentalitách. Láska ke zvířecím společníkům a užitkovému dobytku či strach z divoké zvěře se objevovaly v mýtech, lidových písních i literatuře. Jako představitel kruté a nespoutané přírody často vystupoval vlk. Symbolem vytrvalosti, ale také tuposti byl osel. O jejich významech pojednávají příspěvky z oblasti slovanské mytologie, lidové četby a tradiční venkovské kultury. Na přechod od mýtů a bájí k modernímu vědeckému pohledu se zaměřují studie dějin veterinářství a medicíny. Nebyl to vždy přímočarý proces. Publikace univerzitně vzdělaných lékařů často obsahovaly dnes již nepochopitelné babské rady.

Zejména od doby renesance hrála v mentalitách Evropanů důležitou roli exotická zvířata. Ve dvou studiích jsou proto zachyceny momenty setkání evropských cestovatelů a objevitelů s neevropskými živočichy, žijícími v jižní a střední Americe či Levantě. Lze na nich pozorovat odlišnost obou lokalit. Zvířata ze Svaté země a východního Středomoří znali vzdělaní cestovatelé z klasických řecko-římských

textů a Bible. Jejich vlastní poznání pouze doplňovalo nebo napodobovalo dosavadní znalosti. Zvířata z Nové země se naopak do Evropy dostala „nahá“, zbavená symbolických významů, jaké nesla v předkolumbovských kulturách. Přírodovědci je při pozorování přetvářeli podle vlastních myšlenkových světů.

Chov zvířat je v monografii rozdělen mezi třetí a čtvrtou část – na společenská a hospodářská zvířata. Ze společenských jsou zastoupeni zejména koně, lovečtí psi a kočky. Lidé si k nim mohli vybudovat silné citové pouto a nahlížet například psy jako partnery v lovu nebo kočky jako součást domácnosti. Ve šlechtickém světě byli koně a psi od středověku až do 19. století nejen společníky, ale zejména nezbytnou součástí reprezentace urozenosti. Ke zvířatům chovaným jako symbol moci se řadila exotická zvířata ze zámořských kolonií, putující v podobě darů mezi panovníky a zaplňující jejich zvěřince.

V monografii o dějinách soužití zvířat a lidí by neměly chybět příspěvky o chovu užitkových zvířat. Ekonomicky využívaných živočichů bylo vždy mnohem více než domácích mazlíčků či jízdních koní, ač k nim lidé většinou nechovali stejné citové vazby. Studie v kolektivní monografii se proto zaměřují i na šlechtickou a státní živočišnou výrobu v českých zemích. Novodobý exotismus podrobuje rozboru příspěvek o cestách zdejších cestovatelů do dobytčářské Mekky – Argentiny. Protiváhu studiím o chovu zvířat na porážku tvoří pohled na dějiny českého vegetariánství.

Pokud bývají ve většině prací *animal history* koně nahlíženi pro svou vznešenost

a výlučnost jako privilegovaná společenská zvířata, ukazují poslední dvě studie stinnou stránku jejich chovu. Připomínají často bezohledné zneužívání koní dovedené až k jejich záhubě. První z nich se zaměřuje na dálkový dostih mezi Vídní a Berlínem pořádaný roku 1892 jako vojenské cvičení. Šlo o závod, který byl už ve své době považován v některých kruzích za symbol jezdecké krutosti. Druhý příspěvek pojednává o soužití koní a lidí na bitevních polích první světové války, v níž podle odhadů padlo až osm milionů koní.

Kolektivní monografie zcela splnila v úvodu vytyčený cíl a ukázala možnosti využití *animal history* v řadě různých oblastí historické vědy. Některé studie se zaměřují na očekávaná témata, jakými jsou lovecké zvyky šlechticů, chov hospodářských zvířat či pronikání exotických živočichů do evropského povědomí. Zohledněna je však i slovanská mytologie, dějiny vegetariánství nebo historie daňových systémů. Šíří tematického záběru kolektivní monografie odpovídá i časové a zeměpisné zakotvení bádání. Zastoupena jsou období raného i vrcholného středověku, renesance, osvícenství, národního obrození nebo první světové války. Geografický rámec studií sahá od carského Ruska přes střední Evropu až po Pyrenejský poloostrov. Díky zájmu o cizokrajná zvířata jsou zahrnuty i mimoevropské oblasti. Překvapit může také široká škála bádání živočichů. Ve studiích nejde pouze o koně, psy a exotickou zvěř, jak tomu v některých cizojazyčných sbornících *animal history*

bývá. Naopak pojednávají i o divoké zvěři, domácích kočkách či dokonce o hmyzu.

Jakub Kalivoda

Eva SEMOTANOVÁ – Josef ŽEMLIČKA
a kolektiv, Věnná města českých královen,
 Praha, Historický ústav AV ČR 2022,
 440 s., ISBN 978-80-7286-393-8.

Věnná města tvořila od svého počátku zkraje 14. století svébytný institut, který neměl paralelu ve střední Evropě. Hlavním úkolem malého a proměnného počtu měst situovaných zejména na východě království bylo poskytovat finanční a majetkové zázemí českým královnám, některá z nich se ale stala načas také jejich rezidencí a sídlem jejich dvorů. Česká historiografie jim věnovala pozornost nověji v popularizačních pracích,¹ monografiích jednotlivých měst nebo nepříliš rozsáhlém sborníku obsahujícím příspěvky k jejich dějinám v 17. století.² Recenzovaná kolektivní monografie se chtěla soustředit především na ukotvení analyzovaného souboru měst v prostoru a čase a také na poznání jejich vzájemných vztahů k dalším urbánním centrům. Stranou nehodlala ponechat ani právní a správní aspekty jejich dějin, hospodářský i konfesní vývoj a také moderní reminiscence na specifickou věnnou minulost měst (s. 10). Hlavní pozornost byla upřena na osm východočeských lokalit (Dvůr Králové nad Labem, Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Nový Bydžov, Polička, Trutnov, Vysoké Mýto), opomenuta

¹ Například Dagmar KRŠKOVÁ, *Královny a jejich věnná města*, Dvůr Králové nad Labem 2001.

² Jan KILIÁN (ed.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*, Mělník 2004.

ovšem neměla zůstat ani další dvě města ve středních (Mělník) a severních Čechách (Teplice).

Po stručném úvodu představujícím věnná města jako badatelské téma se Eva Semotanová soustředila na přiblížení jejich krajiny a prostoru. Text je pestrou mozaikou přístupů, které zmíněné slovní spojení evokuje. Čtenář se tak může seznámit s geografickou polohou připomínaných měst, jejich zasazením do krajiny od středověkých počátků po moderní dobu či množstvím postřehů o urbanistickém vývoji v dlouhém časovém období. Koncentrovanější text představuje následná obsáhlá studie Josefa Žemličky, který se zabýval zrodem věnných měst na počátku 14. století. Ve fundovaném výkladu ho autor zasadil do kontextu hmotného zaopatřování manželek přemyslovských panovníků ve středověkých Čechách, když sledoval vývoj zázemí kněžen a královen od počátku 12. a hlavně ve 13. století, kdy královny začaly vyvíjet cílevědomější hospodářské aktivity, a to právě i směrem k městům. Následně detailně popsal utváření souboru východočeských měst v prvním desetiletí 14. století. Tehdy šlo o zaopatření vdovy Alžběty Rejčky, jež jí mělo plynout z pěti východočeských královských měst, která tak tvořila „*prvotní věnné jádro*“ (s. 82). Stranou přitom neponechal ani majetky královny Elišky Přemyslovny koncentrující se mimo jiné na Mělnicku.

Na Žemličkovu studii navázalo pojednání Jana Vojtíška o věnných městech za vlády lucemburské dynastie, během níž, konkrétně v padesátých letech 14. století, se skupina východočeských královských

měst ustálila jako základ majetku českých královen. Navíc právě v této době Hradec Králové plnil funkci rezidence dvou českých královen. Po prologu rekapitulujícím starší vývoj měst, který je ale s ohledem na předchozí kapitolu nadbytečný, se autor věnoval dvěma hlavními tématům, totiž vojensko-strategické funkci věnných měst a následně jejich hospodářskému potenciálu. Královny ho využívaly více způsoby, které se autor snažil vyčíst, ať již šlo o výběr berní a úroků z městských pozemků nebo podíly na clech, mýtech a dalších platbách. Stranou jeho zájmu nezůstala ani správa analyzované skupiny měst. Velmi úzce zaměřený příspěvek Františka Musila se naopak na základě poznatků archeologie a stavebních průzkumů koncentroval na hrady, jež se nacházely ve většině věnných měst.

K vývoji věnných měst se následně vrátil Zdeněk Beran, který se zaměřil na období pozdního středověku vymezené počátkem husitské revoluce a rokem 1526. Ve svém výkladu se soustředil na lokality ve východní části země, zatímco Mělník zůstal spíše stranou jeho pozornosti. Oproti pojednání Jana Vojtíška, na nějž chronologicky navazoval, se zaměřil hlavně na roli věnných měst, jež netvořila institucionálně pevný a vůči dalším českým královským městům vymezený celek (s. 159), ve vojenských a mocenských střetech husitské doby. V této souvislosti se věnoval také vztahu českých panovníků k těmto městům. Ten nazíral optikou privilegií, jež jim králové (a také Barbora Celská jako jediná královna) udíleli. Sledoval rovněž ambice věnných měst, která v této době

začala budovat vlastní pozemkový majetek, a v závěru i formy šlechtické nadvlády nad věnnými městy, tedy jejich zástavy do šlechtických rukou. Martin Šandera se posléze zaměřil na rezidenční funkci věnných měst, kterou plnil Hradec Králové za vdov Alžběty Rejčky počátkem 14. století a Alžběty Pomořanské v letech 1383 až 1393, stejně jako Mělník rovněž za vdov Barbory Celské (1441-1451) a Johany z Rožmitálu (1471/1473-1475). V této souvislosti se věnoval obydlí královen-vdov, struktuře a personální skladbě jejich dvora, vícestrannému vztahu panovnic k městskému prostředí a projevům reprezentace.

Církevní správa a náboženský život věnných měst od jejich středověkých počátků až do začátku 20. století, které zůstávaly stranou pozornosti ostatních textů, se staly námětem příspěvku Petra Polehly. Jde o komplexní a široké téma, jež nebylo možné vyčerpat jednou studií. Ta se přitom více zaměřila na roli sledovaných měst jako center církevní správy, ať již jako sídel arcijáhnů, děkanů nebo v případě Hradce Králové od roku 1664 biskupů. Autor se snažil popsat také vývoj držby patronátního práva k farním kostelům ve věnných městech, přičemž sledoval hlavně situaci v Hradci Králové. Naopak jejich náboženský život zůstal stranou jeho pozornosti, byť alespoň dílčí pohled věnoval šíření reformace.

Podobně tematicky bohaté a chronologicky široké téma stálo před Janou Vojtíškovou. Ta se zhostila vývoje věnných měst mezi lety 1526 a 1918. Svůj výklad však završila rokem 1848, kdy byl zrušen podkomorský úřad, zatímco zbylých sedmdesát let do zániku právní formy věnných měst

představovalo velmi stručný epilog autorčina výkladu. Úvodní katalog otázek, na něž chtěla hledat odpověď, se koncentroval zejména na věno českých královen, které představovalo jednotící pojítko věnných měst. Ta podle ní dosáhla v 16. století institucionalizace tím, že je spravoval zvláštní úředník, jímž byl podkomoří královny (s. 269). Svůj výklad pojala chronologicky na úseky rozdělené roky 1620, 1648 a 1740. Snažila se popsat, kdo a po jakou dobu držel a využíval příjmy z věna, jak vypadala jeho správa (včetně cenného přehledu podkomořích královny) a jaký byl vztah panovnic k věnným městům. Nejlépe přitom vyznívají pasáže věnované předbělohorskému období, kterým se autorka zabývá. Naopak výklad o dějinách věnných měst po skončení třicetileté války a následně v bezmála dvousetletém období od nástupu Marie Terezie do konce monarchie je oproti tomu stručnější a nevyvážený, což zřetelně odráží úroveň poznání o vývoji jednotlivých lokalit. Poslední sdělení z pera Petra Grulichy a Evy Semotanové se zaměřilo na takzvaný druhý život věnných měst, tedy na období mezi poslední čtvrtinou 19. věku a rokem 1918, v němž někdejší věnná města používala, byť nikoli ve stejné intenzitě, titul „*královské věnné město*“ jako specifický projev sebeidentifikace a romanizujícího historického vědomí.

Z přehledu studií uveřejněných v recenzované kolektivní monografii je patrné, že má jednu klíčovou výkladovou linii, představující česká věnná města od jejich počátku začátkem 14. století do rozpadu monarchie a definitivního zániku této instituce. Právě tuto linii připomíná

závěrečné shrnutí Josefa Žemličky. Přestože jednotlivé studie na sebe chronologicky navazují, liší se úrovní zpracování jednotlivých období a také svou strukturou. Je to dobře patrné v kontextu vícekrát opakované role věnných měst pro finanční a hmotné zabezpečení královen, neboť o přesnější vyčíslení jejich přínosu se pokusil prakticky pouze Jan Vojtíšek, zatímco ostatní příspěvky se o objasnění otázky, jak vysoké ono věno vlastně bylo a jakou úlohu hrálo v zajištění českých panovnic, bohužel nepokusily. Zbylých pět textů pak zpracovávalo některá dílčí témata spjatá s věnnými městy, ať již šlo o jejich prostorové vymezení a topografii, městské hrady, církevní správu, rezidenční funkci některých z nich nebo historické vědomí o nich v moderní době.

Drobné výtky je možné mít k poznámkovému aparátu. Přestože jednotlivé kapitoly mají své autorky a autory, je v celé knize číslován průběžně. Přitom v něm ovšem nejsou důsledně používány zkrácené citace. Nepodařilo se také sjednotit psaní všech vlastních jmen, takže třetí manželka Ferdinanda III. Habsburského je uváděna jako Eleonora II. Gonzagová (s. 253) i Eleonora Magdalena Gonzagová Mantovská (s. 296 a jinde).

Recenzovaná monografie bezpochyby posouvá poznání o dějinách specifické skupiny českých královských měst. Sřídání kapitol o jejich dějinách v konkrétní historické epoše s texty pojednávajícími některá dílčí témata pomohlo potlačit rozdíly v pojetí zmíněných kapitol a současně více integrovat dílčí témata do celkového obrazu věnných měst od počátků až do zániku jejich právní formy. Většina rozprav se přitom

koncentruje na středověké období, zatímco jejich novověkým dějinám věnovali autorky a autoři o poznání menší pozornost.

Josef Hrdlička

Liesbeth GEEVERS – Harald GUSTAFSSON (edd.), *Dynasties and State Formation in Early Modern Europe*, Amsterdam, Amsterdam University Press 2023 (= *Early Modern Court Studies*), 303 s., ISBN 978-94-6372-875-1.

Výzkum politických dějin jednotlivých států tvoří již od 19. století nedílnou a zcela přirozenou součást historicky orientovaného bádání. Část dějepisců rovněž přišla s tezí, že nemalý podíl na utváření a vývoji rozličných územních celků připadl různým vládnoucím dynastiím. V naprosté většině případů se proto optikou vertikální chronologické perspektivy zabývali jejich historií, rodovou kontinuitou, mocenským, kulturním a hospodářským významem, reprezentačními strategiemi a kulturním mecenátem v delším časovém horizontu několika desetiletí nebo staletí. Ve svých pojednáních se zaměřili především na postižení zmiňovaných aktivit v rámci hlavní, patrilineární rodové větve, přičemž se soustředili zejména na panovnické páry, případně následníky trůnu; jejich biografii existuje nejen v evropském dějepisectví nepřeborné množství. Stranou pozornosti naopak ponechávali horizontální perspektivu a ostatní „méně významné“ příslušníky rodu. Uvedený nedostatek si uvědomili také autoři recenzované kolektivní publikace, kteří se pokusili na vybrané

vládnoucí dynastie v různých koutech Evropy na prahu novověku nahlížet jako na živoucí mocenská uskupení založená výhradně na příbuzenských vazbách, v nichž každému členovi připadla určitá role. Jako jeden z hlavních cílů si vytklí snahu odhalit mnohdy komplikovanou síť vzájemných vztahů uvnitř zmiňovaných skupin a podíl jednotlivých osob na utváření a fungování předmoderních států.

Celkem deseti analytickým kapitolám předchází zamyšlení editorů nad možnou mírou vlivu vládnoucích dynastií na formování raně novověkých států, jejich vzájemnou provázaností a různými definicemi pojmu dynastie. Současně zde nechybí značně povrchní a selektivní zhodnocení dosavadního stavu bádání. Zarážející je v tomto ohledu skutečnost, že autoři nevěnovali žádnou pozornost veskrze moderní syntetizující práci Jeroena Duindama z roku 2016, v které nabídl první srovnávací pohled na vývoj dynastické vlády v celosvětovém kontextu, napříč jednotlivými kontinenty a v časovém horizontu pěti staletí, konkrétně v letech 1300 až 1800. V ní se mimo jiné také zevrubně dotknul tématu, jímž se zabývá recenzovaná monografie.¹ Na druhou stranu je třeba konstatovat, že někteří autoři následujících kapitol Duindamovy poznatky ve svém výkladu výrazným způsobem zohlednili a navázali na jeho výzkumy.

Editori rovněž v úvodní pasáži sebevědomě konstatovali, že recenzovaná publikace je založena na širším komparativním výzkumu několika soudobých evropských dynastií či států v 16. až 18. století,

jmenovitě podunajské monarchie, Království španělského, Dánska, Švédska, Francie, Anglie, Skotska a Hrabství Nassau (s. 15). Pokud však čtenář nahlédne do obsahu, zjistí, že hned pět příspěvků se dotýká různých dílčích aspektů dynastické vlády v Dánsku a Švédsku. Zatímco Fabian Persson, Mats Hallenberg a Joakim Scherp se zabývali mírou zapojení členů švédského vládnoucího rodu Vasů do fungování státu i politických záležitostí a snahou říšského sněmu (riksdag) omezit po abdikaci královny Kristíny (1626-1689) roku 1654 a předání žezla bratranci Karlu X. Gustavovi (1622-1660) moc panovníka, Sebastian Olden-Jørgensen se zamyslel nad soudobými alternativami dynastického smýšlení, které se objevily v dílech dánských dějepisců a učenců v 16. až 18. století (Arild Huitfeldt, Claus Christoffersen Lyschander, Vit Jonassen Bering, Ludvig Holberg, Johannes Peder Anchersen). Naopak Harald Gustafsson se pokusil srovnat sňatkové strategie dánských Oldenburgů, vévodů saských a vévodů Brunšvicko-Lüneburských v 16. a 17. věku.

Další dvě pasáže si všimly činnosti potomstva císaře Maxmiliána II. a Anny Španělské ve službách španělského krále (Rubén González Cuerva) a pohřebních strategií po zřízení královského mauzolea v El Escorialu Filipem II., jenž určoval, kdo z příbuzných zde nalezne místo svého posledního odpočinku a kdo ne (Liesbeth Geevers). Cathleen Sarti se věnovala srovnávací analýze soudobého právního diskurzu o sakralizaci panovnické moci v severských zemích a na Britských

¹ Jeroen DUINDAM, *Dynasties. A Global History of Power, 1300-1800*, Cambridge 2016.

ostrovech a diskuzím ohledně možnosti sesazení bohem ustanoveného vládce. Jestliže k němu skutečně došlo, božská legitimita vlády údajně nebyla nikterak narušena, pokud zůstala zachována v rámci dynastie.

Rovněž tu nechybí text Jaspera van der Steen týkající se dynastické kontinuity a nástupnických strategií hrabat z Nassau, které se nezakládaly na principu primogenitury. Díky tomu docházelo ke štěpení ovládaného teritoria na menší územní celky a vzniku několika paralelních rodových linií. Za nejzajímavější lze považovat pojednání Jonathana Spanglera o mladších mužských potomcích francouzských králů v 16. až 18. století. Díky dynastické centralizaci, kdy pouze panovník (nejstarší syn) soustředil ve svých rukou veškerou moc, měli podstatně zúžený prostor pro vlastní veřejnou činnost a omezený politický význam. Zatímco v 16. věku pravidelně získávali nezanedbatelný vliv v královské armádě, v následujícím období se z nich stali štedří mecenáši kultury, umění a vědy.

Z výše naznačené obsahové náplně publikace jednoznačně vysvítá, že v žádném případě nelze mluvit o nějaké širší komparaci několika soudobých evropských dynastií a jejich podílu na utváření státních celků. Těžiště pojednání naopak tvoří analýza rozličných aspektů spjatých s dynastickou vládou v Království dánském a Království švédském v předmoderní době, s dílčími přesahy do Římsko-německé říše a na Britské ostrovy. Poněkud neorganicky tu pak působí příspěvky týkající se Habsburků a francouzských Bourbonů. Tuto disproporci editoři vysvětlují snahou začlenit dlouho opomíjený výzkum

dynastií vládnoucích v severských zemích do právě probíhajícího mezinárodního studia uvedeného fenoménu. Budiž, ovšem v tom případě nemá smysl hovořit o nějakém (širším) srovnávacím výzkumu. Pokud tak chtěli učinit, měli upřít zevrubnější pozornost k dalším významným vládnoucím rodům v Evropě a jejich dynastické politice. Ne náhodou existují poměrně rozsáhlé výzkumy týkající se anglických Tudorovců a Stuartovců, rakouských Habsburků, portugalských Braganzů, italských Gonzagů a Medicejů, francouzských Bourbonů, bavorských Wittelsbachů a ruských Romanovců. V tomto ohledu došel mnohem dále ve své práci již zmiňovaný Jeroen Duindam. Na druhou stranu je třeba ocenit snahu autorů jednotlivých příspěvků klást si nové otázky zohledňující roli žen a dalších příslušníků rodu v dynastické politice nebo vliv náboženského vyznání na dynastické smýšlení.

Rostislav Smíšek

Liesbeth GEEVERS, *The Spanish Habsburgs and Dynastic Rule, 1500-1700*, London-New York, Routledge 2023, 270 s., ISBN 978-1-032-31345-0.

Nizozemská historička Liesbeth Geevers působící na univerzitě ve švédském Lundu se dlouhodobě zabývá otázkou dynastie, dynastické identity a diplomacie v raném novověku. Její disertační práce obhájená na univerzitě v Amsterdamu se věnovala tématu integrace prince Oranžského a hrabat Egmonta a Horna do struktur španělské monarchie v letech 1559 až

1567.¹ K jejím dalším publikacím podobného zaměření náležela kniha *Dynastic Identity in Early Modern Europe: Rulers, Aristocrats and the Formation of Identities* z roku 2015, kterou připravila společně s Mirellou Marini z antverpské univerzity.

Nejnovější monografie autorky vznikla jako výsledek mnohaletého bádání a z hlediska kontextu vlády španělské monarchie navazuje na její dřívější směřování. Liesbeth Geeverse představila vládnoucí habsburskou dynastii jako celistvou otázku. Nesoustředila se na ni pouze z pohledu panovníků, ale naopak jako na komplexní objekt v průběhu času. Hlavní motivace autorky podle jejích slov spočívala v demonstraci omezené moci panovníka a v zohlednění dalších členů dynastie, protože španělský král vládl takzvané složené monarchii a do rozhodování zasahovalo mnoho dalších faktorů, které nemohl ovlivnit, například narození či smrt, nátlak šlechty a příbuzných, osobní ambice nebo vzájemná rivalita.

Autorka rozdělila svou monografii do sedmi kapitol, v nichž postupně využila pestré skladbu archivních pramenů. Pro prováděnou analýzu zvolila přístup sociálního institucionalismu, protože neshledala vztah mezi panovníkem a dalšími příslušníky rodu jako čistě individuální (s. 11). Inspiraci nalezla především v díle německé historičky Barbary Stollberg-Rilinger *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches* z roku 2008.

První kapitola odhalila, jak docházelo k rozdělování pozůstalosti na základě

testamentů a jakým způsobem probíhalo nástupnictví. Druhá kapitola se věnovala genealogickému náhledu na dynastii a následné práci s dřívějším narativem, který souvisel s vytvořením pomyslné identity dynastie. Ve třetí kapitole se Liesbeth Geeverse na základě testamentů, ceremoniálních záznamů a korespondence zaměřila na ceremoniální proces související s pohřební tradicí dynastie.

Následující části knihy pak prokázaly rozmanitost členů dynastie a jejich podílů na vládě v rámci takzvané složené monarchie. Nizozemská historička v tomto případě necílila přímo na panovníky ani na členy rodiny, kteří se nepodíleli na vládě. Naopak podrobila rozboru skupinu uvnitř habsburské dynastie stojící mezi panovníkem a neaktivními osobnostmi, jež v mnohém formovala politické směřování španělské monarchie. Především určitá území, jako Nizozemsko, Portugalské království nebo Kastilie, vyžadovala přítomnost guvernérů v případě nepřítomnosti krále (s. 10). Španělský král na danou situaci reagoval a vybíral guvernéry ze své rodiny, a to po důkladném interním vyjednávání v rámci takzvaného vnitřního okruhu příbuzných. Mnozí z nich pak našli místo posledního odpočinku v dynastické hrobce v El Escorialu, což představovalo symbol jejich příslušnosti k Habsburkům.

Čtvrtá až sedmá kapitola konkrétněji zkoumaly blízký okruh spoluvládců panovníka v časovém rozmezí od panování Karla V. až po posledního španělského krále z habsburského rodu, Karla II. Autorka

¹ Liesbeth GEEVERSE, *Gevalen vazallen. De integrate van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)*, Amsterdam 2008.

v nich postihla trend, který postupně proměňoval způsob vlády ve španělské monarchii. Jak zmínila v závěru páté kapitoly, už při porovnání způsobu vlády Karla V. a jeho syna Filipa II. bylo možné postřehnout značné rozdíly (s. 169). V jeden moment dokonce pobývalo u královského dvora Filipa II. pět mladých příslušníků habsburského rodu s cílem prohloubit vztah ke španělskému králi. Avšak hlavní změna spočívala v odmítavém postoji mnohých vdov k výzvě zapojit se do regentského systému. Po vzoru Jany Španělské se naopak uchýlovaly do kláštera Descalzas Reales. V důsledku jejich rozhodnutí se Filip II. musel obracet na své synovce. Jako ideální příklad uvedla Liesbeth Geervers arciknížete Alberta VII. Habsburského. Ten sice podle jejich slov započal takzvanou kariéru pro levobočky v katolické církvi jako toledský arcibiskup. Následně ovšem povýšil do okruhu bližšího králi, když se stal místokrálem v Portugalsku a posléze ve Španělském Nizozemí. Vše nakonec stvrdil po vystoupení z církevní hierarchie sňatkem s Isabelou Klárou Evžení. Důležitý znak výsadního postavení podle Liesbeth Geervers dokládá symbolický akt v průběhu pasování Alberta VII. na rytíře Řádu zlatého rouna, když od Filipa III. obdržel insignii, která náležela jeho otci Filipovi II. (s. 170).

Úzká rodinná pouta v případě Filipa II. a méně výrazná v době vlády Filipa III. se postupně vytratila v období panování Filipa IV., a to z důvodu chybějících vhodných synovců. Za vlády Karla II. ubylo možných kandidátů, protože se dospělosti dožilo jen velmi malé množství členů habsburské dynastie. Blízký okruh

panovníka byl navíc striktně omezován sňatkovou politikou. Některé další dynastie, jako například Bourboni, byly vylučovány z nástupnictví a vlády, naopak jiné rody, jako Savojské a Medicejské, se ponechávaly v bližším okruhu. Zároveň v době vlády Filipa IV. ubylo místo pro případné regenty v Portugalsku. Zmíněný nedostatek se projevil rovněž v dynastické hrobce v El Escorialu, kde v té době byly pohřbeny mimo habsburskou legitimní linii pouze manželky. Následně pak přibyla rakev levobočka Filipa IV., dona Juana Josého.

Celkově lze hodnotit monografii Liesbeth Geervers jako přínosnou pro moderní bádání o habsburské dynastii. I když se pozornost autorky upřela k hlavní španělské větvi, tak nezůstala rakouská linie pro jejich vzájemnou historickou propojenost úplně stranou zájmu. Kniha je navíc psána srozumitelným anglickým jazykem, jehož plynulost jen občas znesnadňuje důraz kladený na metodologický pohled. Dílo nizozemské historičky splnilo svůj cíl a zprostředkovalo pohled na habsburskou dynastii ve třech hlavních časových rovinách (minulost, přítomnost a budoucnost), které se v daný okamžik mnohdy propojily v jednu.

Ondřej Lee Stolička

Anne-Simone Rous, Geheimdiplomatie in der Frühen Neuzeit. Spione und Chiffren in Sachsen 1500-1763, Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2023, 812 s., ISBN 978-3-515-13052-3.

Kniha vychází z habilitační práce, v níž Anne-Simone Rous zveřejnila výsledky

svého bádání o tajné diplomacii, kterou provozovali saští kurfiřti a jejich nejbližší důvěrníci v letech 1500 až 1763. Zvolila si náročné téma, jež nadto sledovala v dosti dlouhém časovém období. Při zkoumání neformální diplomacie se zaměřovala především na osoby, které vytvářely neoficiální komunikační sítě a podporovaly jejich prostřednictvím saské zájmy. Svou pozornost proto věnovala jednotlivým klíčovým aktérům na kurfiřtském dvoře v Drážďanech i „v terénu“, postupům, které volili, i způsobům, jimiž se snažili své působení utajit. Stranou naopak ponechávala běžné zpravodajství, na jehož základě saské elity též k některým rozhodnutím dospěly. Ji však zajímala přednostně špionáž, předávání tajných informací a dokonce i znevýhodňování protivníků prostřednictvím záškodnických akcí.

Výzkum uvedených témat bývá problematický už kvůli torzovité pramenné základně. Protože se o tomto typu diplomacie a jejích záměrech mělo logicky dozvědět co nejméně osob, docházelo průběžně k likvidaci písemností, jež by mohly jejich původce později kompromitovat. Nadto měly být mnohé aktivity vykonány pouze na základě ústní dohody. Přesto se autorce podařilo v rozsáhlých saských archívech nalézt nejen dokumenty vznikající na zasedáních užší tajné rady, nýbrž také několik souborů šifrovaných listů, pokynů určených vyslancům i jejich služebníkům a dokonce zápisy z výsledků podezřelých. Sasko totiž špionáž samozřejmě nejen provozovalo, nýbrž se také stávalo jejím cílem. Nevydané prameny autorka analyzovala po obsahové i jazykové stránce, přičemž sledovala

například opakování určitých formulací a jejich skutečný význam. Pracovala však rovněž se značným počtem tištěných a obrazových pramenů, na jejichž základě bylo například možné vyložit, jak byli v tehdejší společnosti posuzováni špioni nebo osoby zabývající se kryptografií.

Právě problematice dobového pohledu na tajnou diplomacii a osoby s ní spjaté věnovala Anne-Simone Rous obsáhlou část své knihy. Tu inovativně rozdělila na kapitoly, v nichž si kladla otázku, jak účastníci tajné diplomacie vnímali hodnoty jako věrnost, loajalitu, důvěru nebo čestnost. Dále sledovala postoje související s mocí, prezentováním se před veřejností či ochotou riskovat. V neposlední řadě poukazovala také na zmínky svědčící o prožívání emocí. Z nich volila zvláště silné negativní emoce, k nimž náležela nenávist, strach, agresivita či hamižnost. Následně představovala osoby, jež se tajné diplomacii věnovaly. Vedle očekávaných profesí, k nimž patřili na prvním místě tajní radové a dvořané, v mladším období pak členové kabinetu a vojenští důstojníci, dále zpravodajci a agenti, se tu objevily také skupiny obyvatel, jimiž se bádatelé z hlediska zapojení do zpravodajských sítí dosud příliš nezabývali. Mezi ně se řadili Židé či zdánlivě nedůležitéjší poddaní, kteří ovšem poměrně často cestovali se zbožím přes hranice. Otázka, jak byli tito rozmanití aktéři špionážních a diplomatických aktivit placeni, pak otevřela další důležitý oddíl, v němž bylo vykresleno odměňování. Přitom byly zkoumány nejen peněžní platby, nýbrž také pocit získání určitých vyšších zásluh, zpravidla duchovních nebo spjatých

s věrností panovníkovi. Stranou ovšem nezůstaly ani tresty, jež na odhalené špiony čekaly.

Další rozsáhlý oddíl objasňoval různé prostředky tajné diplomacie. Autorka se v něm zaměřila zvláště na šifry, jejichž výzkumu věnovala očividně v rámci svého bádání mnoho času. Vysvětlovala jejich základní systém i to, kterými dalšími znaky byly doplněny. Vše podtrhla bohatou obrazovou přílohou, která se skládala nejen z fotografií šifrovaných pramenů, ale také tabulek, grafů a dalších statistik jejich využívání. Za zmínku přitom stojí, že šifry nahlížela nejen jako důležitou pomůcku, nýbrž také jako možné zpomalení či dokonce zásadní ztížení komunikace, pokud došlo k úspěchanému chybnému přepisu. Vedle šifer poukazovala zvláště na pokusy zablokovat doručování zpráv protivníků nebo je očerňovat za pomoci různých paskvilů.

Zásadní část knihy následně Anne-Simone Rous věnovala analýze postupů a úspěchů saské tajné diplomacie v okamžicích, kdy se kurfiřtství (a později království) nalézalo ve složité politické situaci. Jako první takové období vyzdvihla šmalkaldskou válku. Při jejím rozboru se zabývala zpravodajstvím Alžběty Hesenské, která provozovala ze zámku Rochlitz velmi kvalitní zpravodajskou síť. Když poukazovala na výzvědné aktivity této přední šlechtičny, dotkla se mimo jiné problematiky genderu a otázky po zapojení žen do tajné diplomacie. Za důležitý považují též určitý návod na čtení Alžbětiny šifry, která ostatně patřila k těm nejoblíbenějším v 16. století.

Dalším významným obdobím spojeným s užíváním tajné diplomacie byla třicetiletá

válka. Autorka bohužel upustila od výzkumu utajovaných jednání v průběhu českého stavovského povstání. Je to škoda, neboť otázka, do jaké míry a jakými prostředky se Jan Jiří I. a jeho tajní radové snažili dosáhnout kurfiřtovy volby českým králem, není kvůli následnému ničení některých písemností jednoznačně zodpovězena.

Právě hlubší výzkum archivních pramenů, provedený historikem dobře obeznámeným s tajnou diplomacií a saskými archivy, by možná přispěl k odhalení některých zajímavých dokumentů. Anne-Simone Rous se však soustředila až na začátek třicátých let 17. století. Zde se jí ovšem podařilo dosáhnout mimořádných objevů, když představila výsledky několika chycených špiónů. Ty odhalovaly jejich verbování, odměňování a úkoly, stejně jako strategie v okamžiku odhalení.

Největší pozornost však autorka věnovala výzkumu saské tajné diplomacie v 18. století. Z období, kdy se saští kurfiřti stali přechodně polskými králi a mocensky se střetli s dravým Pruskem Fridricha II., se také dochoval mimořádný počet písemností dokumentujících různé kauzy. Autorka je postupně představovala, přičemž se zaměřovala zvláště na různé zpravodaje i špiony, kteří své původní pány zrazovali. V několika případech se jí podařilo rekonstruovat síť, jež tyto osoby vytvořily. Též dokázala přesvědčivě zachytit, jak se proměňovalo množství nepřátelské korespondence, kterou dokázaly saské úřady zabavit.

Knihla Anne-Simone Rous představuje mimořádný příspěvek k bádání o komunikačních sítích a tajné diplomacii. Díky poctivé práci s obrovským počtem

archivních pramenů se autorce podařilo postihnout různé aspekty utajované diplomacie. Na konkrétních osudech představila získávání špiónů, utváření jejich zpravodajských sítí, odměňování, stejně jako trestání klíčových aktérů v případech odhalení. Složitě předito diplomatických zájmů dokázala objasňovat velmi čtivým jazykem. Současné jí nebyly cizí ani technické a matematické postupy, díky nimž zvládla přiblížit šifrovací systémy či představit statistické počty různých písemností za pomoci grafů a tabulek. Mimo to využila i krásnou literaturu a obrazové prameny, které v několika případech výstižněji než text ukázaly, jakým způsobem bylo například obyvatelstvo napomínáno k opatrnosti při jednání s cizinci. Právě schopnost kombinovat různé metody při analýze většího množství rozmanitých pramenů řadí publikaci *Geheimdiplomatie in der Frühen Neuzeit* k těm, jimiž by se čeští badatelé rozhodně měli inspirovat.

Kateřina Pražáková

Thomas WINKELBAUER (ed.), Die Habsburgermonarchie (1526-1918) als Gegenstand der modernen Historiographie, Wien, Böhlau Verlag 2022 (= Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 78), 450 s., ISBN 978-3-205-21660-5.

Přestože mezinárodní vědecké zasedání o historiografických pohledech na dějiny habsburské monarchie (1526-1918), které pořádal Institut für Österreichische Geschichtsforschung vídeňské univerzity, se uskutečnilo koncem roku 2013, vyšla

recenzovaná publikace teprve o devět let později. Nezvykle dlouhý časový odstup od ústního představení jednotlivých vědeckých sdělení k vydání jejich písemné podoby poznamenal výslednou tvář publikace ve dvou ohledech. Zatímco menšina autorů přepracovala ústní sdělení do mnohem širší písemné podoby, v níž neponechala stranou své kritické pozornosti ani nejnovější práce k tématu, většina autorů doplnila do textu předneseného sdělení pouze poznámkový aparát a nezabývala se hodnocením děl vydaných během devíti let po konání vědeckého zasedání. Čtenáři tak dostali do rukou svazek obsahující rozsahem a pojetím nevyvážené kapitoly. Jen úvodní příspěvek Thomase Winkelbauera o výzkumech dějin habsburské monarchie v rakouské historické vědě zabírá sto stran, což představuje po odečtení stránek věnovaných jmennému rejstříku a soupisu zkratk zhruba čtvrtinu celkového rozsahu knihy. O zbylé tři čtvrtiny tiskových stran se podělilo dalších patnáct autorek a autorů, jejichž texty byly rozděleny do dvou tematických celků knihy, jež zhruba odpovídaly koncepční úvaze pořadatelů vědeckého zasedání.

Do prvního tematického celku bylo zařazeno devět studií pojednávajících o vědeckých přístupech k dějinám habsburské monarchie v historických vědách národů a zemí, které byly před rokem 1918 její součástí. V tomto tematickém celku hloubkou záběru vyniká výše uvedená chronologicky pojatá kapitola Thomase Winkelbauera, jenž detailně osvětlil přístupy rakouské historické vědy k dějinám habsburské monarchie od konce 18. do počátku dvacátých let 21. století

v proměňujícím se kontextu dobové politiky a jejího dopadu do vědeckého diskursu. V případě studie Tibora Franka, který představil dějiny Rakousko-Uherska v maďarské historiografii let 1867-1945, se nutně nabízí koncepční otázka, proč pořadatelé vědeckého zasedání rezignovali na příspěvek, jenž by zohlednil současné přístupy tamní historické vědy k dějinám habsburské monarchie zvláště v raném novověku, kde vyšla v posledních letech řada velmi cenných prací ve světových jazycích. Ačkoliv Joachim Bahlcke ve své kapitole o dějinách habsburské monarchie v české historiografii 19. a 20. století opětovně prokázal, že je v současnosti nejvýznamnějším německým znalcem celku českých dějin, považují jeho text za nevyvážený a neúplný. Zatímco největší pozornost autor věnoval meziválečné historické vědě v České republice, k pokřivenému obrazu Habsburků a jejich monarchie za vlády komunistické ideologie upřel pouze letmý pohled. Větší kritiku si zaslouží Bahlckeho výklad o přístupech současné české historické vědy k dějinám habsburské monarchie a dynastie, jež rozhodně neskončily v českém dějepisectví deset let před vydáním recenzované publikace, jak nepřímě vyplynulo z jeho sdělení. Elena Mannová se věnovala ve velmi stručném a výstižném textu vytváření obrazů habsburské monarchie ve střídajících se narativch slovenských národních dějin. Na nepatrný význam dějin habsburské monarchie ve slovinské historiografii poukázal v drobném zamyšlení Peter Vodopivec. Naopak Antonio Trampus zdůraznil silící zájem italské historické vědy o dějiny vybraných teritorií

a období habsburského soustátí, který se začal výrazněji projevovat od osmdesátých a devadesátých let minulého století, kdy vznikala na severu Apeninského poloostrova specializovaná pracoviště. Probouzející se zájem polské historické vědy o proměny habsburské monarchie zvláště v souvislosti s politickými dějinami země konstatoval Maciej Janowski. Rozmanité badatelské přístupy především mladší generace historiček a historiků tvořily páteř sdělení Rudolfa Gräfa o proměňujícím se zájmu rumunské historické vědy o uchopení habsburské monarchie v souvislosti s dějinami Sedmihradska, Moldavska a Valaška. Miloš Kovič popsal v detailním přehledu měnící se obraz Habsburků a jejich monarchie v srbské historiografii od 18. století do současnosti.

Druhý tematický celek recenzovaného díla zahrnuje sedm vědeckých statí, jejichž autorky a autoři se pokusili vylíčit proměnu obrazu dějin habsburské monarchie v německé, britské, severoamerické, francouzské, ruské a belgické historické vědě. K vědecky nejcenějším příspěvkům knihy patří rozsahem nevelká, ale myšlenkově bohatá studie Gabriely Haug-Moritz, jež doložila zvýšený zájem německé historické vědy o raně novověkou habsburskou monarchii, který přineslo její badatelské začlenění do interpretačních konceptů dějin Římsko-německé říše (zvláště Peter Moraw, Volker Press, Georg Schmidt) a využití metodologických přístupů symbolické komunikace při studiu rituálů (Barbara Stollberg-Rilinger a její žáci). Prusko-německý pohled na habsburskou monarchii a Rakousko se stal předmětem standardního výkladu

Wolframa Siemanna. Komentovaný přehled děl britských autorů věnujících se dějinám habsburské monarchie od poloviny 19. století do současnosti předložil v detailní studii Robin Okey, přičemž podtrhl význam prací historiček a historiků raného novověku (Robert J. W. Evans, Peter Dickson, Derek Beales, Sheilagh Ogilvie) a dlouhého 19. století (Carlile Macartney, Zbyněk Zeman, Alan Sked a další). Gary B. Cohen pozoroval zvýšený badatelský zájem v USA a Kanadě o dějiny habsburské monarchie ve dvou vlnách. První vymezil třicátými až šedesátými léty minulého století, kdy se tímto tématem převážně zabývali badatelé, kteří přicházeli na severoamerický kontinent ze zemí někdejšího Rakousko-Uherska a následnických států. Nové metodologické podněty ve výzkumu dějin středoevropského soustátí pod vládou habsburské dynastie se projeví v pohledu severoamerických a kanadských historiček a historiků až v osmdesátých letech, kdy začala druhá vlna zájmu o dané téma, jež přetrvala do současnosti (Carl E. Schorske, John W. Boyer, István Deák, Franz A. J. Szabo, Gary Cohen, Pieter M. Judson, Tara Zahra a další). Nepatrný zájem francouzských historiček a historiků o problematiku dějin habsburské monarchie doložila ve svém stručném zamyšlení Marie-Elizabeth Ducreux, přičemž hlavní pozornost věnovala francouzskému výkladu politických dějin středoevropského soustátí v dílech, která napsali přední znalci této tematiky ve druhé polovině 20. a počátkem 21. století (Lucien Tapié, Jean Béranger, Bernard Michel, Christine Lebeau, Olivier Chaline). Zájem o dějiny slovanských

národů v habsburské monarchii konstatovala Olga Pavlenko v marxistické sovětské historiografii poválečné doby. Její pozvolná proměna, která započala v devadesátých letech, s sebou nesla změnu interpretačních paradigmat, jež se posouvala v ruské historické vědě směrem k chápání habsburské monarchie jako složitého mnohonárodnostního státu. Klaas Van Gelder přiblížil badatelský zájem belgických historiček a historiků o dějiny habsburské monarchie v 18. století, kdy byla její součástí teritoria pozdější Belgie a Lucemburska.

Navzdory uvedeným kritickým vyhrádkám a nedostatkům souvisejícím především s neúměrně dlouhým časovým odstupem mezi konáním vědeckého zasedání a vytištěním knihy, v níž se nepromítly do některých kapitol výsledky současného habsburského výzkumu, se 78. svazek rozprav, které vydává Institut für Österreichische Geschichtsforschung vídeňské univerzity, stane důležitým historiografickým pilířem dalších srovnávacích výkladů dějin habsburské monarchie v letech 1526–1918. Kniha jednoznačně prokázala, že středoevropské soustátí pod vládou Habsburků patří nejen k badatelsky frekventovaným a interpretačně pestrým tématům jednotlivých národních historiografií ve světě, ale že se stává prostorem k uplatnění nových teoretických úvah a metodologických přístupů. Jestliže recenzovaná publikace podnítl vědeckou spolupráci mezi hlavními představiteli jednotlivých badatelských center o dějinách habsburské monarchie ve světě, přispěje k prohloubení žádoucího srovnávacího výzkumu jejích dějin. Uživatelskému přínosu publikace by však jistě

prospělo sestavení závěrečného bibliografického přehledu citovaných prací.

Václav Bůžek

Maciej PTASZYŃSKI, *Reformacja w Polsce a dziedzictwo Erazma z Rotterdamu*

Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2018, 746 s., ISBN 978-83-235-3544-7.

Výzkum iniciovaný otázkou, do jaké míry byli polští humanisté ovlivněni myšlenkami Erasma Rotterdamského a jak jejich kontakty s významným teologem ovlivnily průběh reformace v Polsku, vyústil v sepsání mimořádně obsáhlé a podrobné publikace. Maciej Ptaszyński v ní nesledoval pouze kratší období přibližně dvaceti let, během nichž se skupině předních polských šlechticů i duchovních dařilo udržovat korespondenci s Erasmem Rotterdamským, nýbrž představil celkový rozvoj reformace v Polském království a jeho specifika.

Díky tomuto přístupu byla éře, v níž ještě žil a působil Erasmus Rotterdamský, věnována pouze první část knihy. Zde autor představil pronikání prvních reformačních myšlenek do Polska, přičemž důrazně vyvracel tvrzení některých svých předchůdců, kteří jeho vlast ličili jako zemi, jež učení Martina Luthera od počátku mimořádně vítala a tolerovala. Upozornil na zabavování reformačních spisů a další snahy zabránit šíření Lutherových myšlenek. Následně představil cesty polských vzdělců i kavalírů do Basileje a jejich korespondenci s Erasmem Rotterdamským. Tu však bohužel uchopil především ze statistického

hlediska, kdy uváděl vysoké počty listů, jež si někteří přední polští vzdělanci s uznávaným mistrem vyměnili. Naopak překvapivě málo se vyjadřoval k samotnému obsahu těchto dopisů. Od práce daného zaměření přitom čtenář logicky očekává, že mu také přiblíží, o kterých otázkách Erasmus s polskými humanisty především diskutoval a zda se jeho listy určené Polákům odlišovaly od těch, co zasílal do jiných oblastí.

Velmi zdařile a jasně byly v první části knihy vysvětleny příčiny, jež způsobily, že se mezi Erasmem Rotterdamským a Martinem Lutherem i přes počáteční oboustranné sympatie rozevřela názorová propast. V jejím prohlubování pak do značné míry pokračovali žáci obou těchto osobností. Proto se dosti významná skupina Erasmových stoupenců a následovníků začala vůči protestantským vyznáním ostře vymezovat, ačkoliv současně kritizovala některé nepořádky v katolické církvi. Tato skutečnost měla nezanedbatelný vliv na politicko-náboženskou situaci v Polsko-litevském soustátí, kde mnozí obdivovatelé Erasma Rotterdamského zastávali vysoké úřady u královského dvora a ve správě země. Jejich rozhodnutí, zda se přikloní k některé z protestantských nauk, nebo zůstanou v katolické církvi, mělo tudíž mimořádný dopad na dění v celém království.

Ve druhé, třetí a čtvrté části knihy Maciej Ptaszyński popsal rozšiřování reformačních myšlenek v prostředí polských měst i šlechtické společnosti natolik podrobně a přehledně, že z této perspektivy aspiruje jeho publikace na místo syntézy o celkovém rozvoji protestantismu v Polsku. Přitom zdařile vystihl nejen příklon

některých významných osobností a skupin obyvatelstva k reformaci, ale také skutečnost, že kritika katolické církve sice v této době rezonovala v celé společnosti, avšak mohla být do značné míry uspokojena dílčími reformami v církvi samotné. Mezi různými příčinami tohoto vývoje autor zdůraznil působení známého spisovatele a královského sekretáře Ondřeje Frice Modrzewského, stejně jako oslabení rodu Łaských. Právě připomenutí proměn v mocenské struktuře považují za velmi důležité, neboť starší literatura o polské reformaci často vyzdvihovala činnost jednotlivých myslitelů a poněkud opomíjela význam jejich vlivných patronů.

V páté části knihy se autor zaměřil na dobu panování Zikmunda II. Augusta, přičemž ji charakterizoval jako období zlomu. Značná část společnosti totiž očekávala, že král přistoupí k určitému typu státní reformace, jenž by se mohl podobat anglické odluce od katolické církve vyhlášené tamním panovníkem Jindřichem VIII. V líčení příčin vzbuzujících takové naděje neopomněl Maciej Ptaszyński podtrhnout význam Zikmundova morganatického manželství s Barborou Radziwiłłównou, která ovšem předčasně zemřela v roce 1551. Král poté myšlenku reformace zcela opustil, což stvrdil svým třetím sňatkem s Kateřinou, sestrou císaře Maxmiliána II. Habsburského. Zastánci reformace tudíž vyhlíželi státní odluku od církve, nebo alespoň mimořádnou podporu protestantských nauk, aby následně prožili těžké zklamání. Nepřistoupili však posléze k zásadnímu odporu otřásajícímu celým královstvím, což autor považoval

za klíčové. Na rozdíl od některých historiků, kteří zdůrazňovali význam pozdější vlády Zikmunda III. a působení jezuitů, spatřoval totiž Ptaszyński kořeny úpadku polské reformace již v tomto období.

Recenzovaná kniha představuje mimořádně zdařilou a také rozsáhlou publikaci, která podrobně sleduje, jak se polská společnost vyrovnávala s kritikou katolické církve a v reakci na to hledala řešení od prvního desetiletí 16. století až do smrti Zikmunda II. Augusta. Dějiny reformace přitom autor pojal z různých úhlů pohledu a sledoval působení některých teologů a publicistů, stejně jako důsledky mocenských a osobních zájmů mocných šlechtických rodů i samotného krále. Publikace je tudíž podnětná nejen pro specialisty zabývající se působením Erasma Rotterdamského, nýbrž pro každého, kdo se chce více dozvědět o vývoji konfesní situace v Polském království. Její přitažlivost z hlediska takového čtenáře ostatně ještě posiluje velmi přehledné členění i svěží a srozumitelný jazyk.

Kateřina Pražáková

Jiří ŠINDELÁŘ a kolektiv, Rožmberská hrobka. Příběh hledání, Mladá Vožice, Naše historie 2022, 208 s., ISBN 978-80-11-02311-9.

V roce 2021 proběhl zřejmě na dlouhou dobu poslední nedestruktivní průzkum rodové hrobky pánů z Rožmberka v cisterciáckém klášteře Vyšší Brod. Projekt vznikl na popud tamních mnichů, kteří se obávali škodlivých účinků na jejich zdraví, jež by

mohla způsobovat neznámá podzemní místa. Archeologické bádání tím pádem představovalo pouze sekundární cíl výzkumného týmu. Jeho vedoucí Jiří Šindelář však využil příležitost k detailní dokumentaci rožmberského místa posledního odpočinku. Navázal tím na svůj předchozí výzkum hrobky z roku 2011 a oba přiblížil široké veřejnosti v knize *Rožmberská hrobka. Příběh hledání*.

Kniha stručně nastiňuje dějiny kláštera ve Vyšším Brodě od jeho založení Vokem I. z Rožmberka až po současnost. Zmíněny jsou zejména dlouho tradované mýty o pokladech v podzemí objektu, od rožmberských klenotů po nacistické zlato. Exteriér i interiéř kláštera jsou v knize zobrazeny jak na fotografiích, tak v digitálních 3D modelech, dostupných po oskenování připojených QR kódů. Čtenáři se tím nabízí možnost podrobně si prohlédnout chrám i nepřístupnou hrobku.

Desetiletý pokrok technologie mezi oběma výzkumy pomohl odhalit několik nových skutečností. Mezi nejdůležitější z nich patří přesvědčivý doklad o umístění ostatků Kateřiny Rožmberské z Ludanic do rozpadlé dřevěné rakve ležící po boku cínové rakve jejího muže Petra Voka z Rožmberka. Špatný stav organického materiálu dovolil průzkumné sondě získat náhled na kosti, byliny a posmrtné roucho šlechtičny. Rozpadající se dřevo dalo badatelům také možnost spatřit její prsten, nejspíše snubní, který vypadl na sousední cínovou rakev. Šperk byl digitálně rekonstruován a po vydání knihy byla jeho replika instalována v klášterní obrazárně. Velice hodnotnými jsou dále podrobné

skeny cínové rakve posledního Rožmberka a všech jejích ozdob. V závěru knihy se nachází potvrzení domněnky o umístění hrobu zakladatele kláštera Voka I. z Rožmberka na nejsvětějším místě pod podlahou před sakristií.

Jiří Šindelář nepředstavuje ve své publikaci pouze výsledky archeologického bádání, ale poutavě popisuje jeho desetiletý proces. Díky popularizační povaze knihy přibližuje laickým čtenářům metody a nástroje nedestruktivní archeologie, které jsou zatím mezi širší veřejností známe pouze málo. Důraz je také kladen na zakotvení archeologických průzkumů v písemných pramenech, a to častými citacemi z kroniky Václava Březana či rožmberských účtů.

Jakub Kalivoda

William D. GODSEY – Petr MAŤA, *The Habsburg Monarchy as a Fiscal-Military State. Contours and Perspectives 1648-1815*, Oxford, Oxford University Press 2022 (= Proceedings of the British Academy 247), 390 s., ISBN 978-0-19-726734-9.

V loňském roce byla v prestižním nakladatelství Oxford University Press vydána kolektivní monografie věnovaná různým aspektům vývoje habsburské monarchie ve smyslu fiskálně-militárního státu. Velký autorský kolektiv pod vedením Williama D. Godseyho a Petra Maťi, který tvořilo šestnáct historiků působících zejména v Rakousku, ale také v Maďarsku a Velké Británii, se nechal inspirovat prací Johna Brewera *The Sinews of Power* (1990), ve které poprvé použil termín „Fiscal-Military

State“. Brewer ve své knize věnoval pozornost vývoji britské monarchie v letech 1688 až 1783, státu s odlišným vnitřním uspořádáním ve srovnání s mnohonárodnostní habsburskou monarchií. Pro ni autoři upřednostnili termín „composite Monarchy“ před označeními typu „polycentric Monarchy“ či „dynastic Agglomerate“.

Časový rámec této publikace je ohraničen roky 1648 a 1815, tedy obdobím od konce třicetileté války až po konec napoleonských válek. Úvodní pojednání, které sepsali oba editoři, je věnováno přehledu dosavadního bádání a literatury. Opomenuty nezůstaly ani základní posuny ve fiskálně-militárních opatřeních. První z nich spočíval ve výstavbě nových fortifikací s ohledem na postupné dobývání Uher a udržování vojenských posádek v pevnostech při hranicích s Osmanskou říší. Druhý posun souvisel s třicetiletou válkou, kdy se ukázala potřeba udržovat v poli obrovské vojsko čítající až 100 000 mužů, přičemž po odstranění Albrechta z Valdštejna se veškerá moc nad habsburským vojskem soustředila v císařových rukách. To vyústilo v potřebu získávání nových rekrutů a změny konskripčního systému. České země představovaly „zásobárnu“ vojáků a současně byly zdrojem finančních prostředků plynoucích na vojenské účely. Třetí posun přinesly dlouholeté války s Pruskem, které propukly v důsledku úmrtí posledního Habsburka Karla VI. roku 1740. Tehdy došlo k zavedení stálých vojenských daní (kontribucí) a prosazení fiskálních reforem, které spolu se ziskem Haliče a tamních výnosných solných dolů umožnily habsburské monarchii přečkat krizové roky. Zásadním

se též stalo zavedení stálých verbovacích okresů (1771) a prosazení nového konskripčního systému (tzv. Conscriptions und Werbbezirks Systeme) v praxi (1781), v nichž autoři spatřují čtvrtý posun.

První tři z celkem patnácti příspěvků obsažených ve sborníku jsou zaměřeny na objasnění konceptu „Fiscal-Military State“. Rakouským příkladem v mezinárodní perspektivě se zabýval Hamish M. Scott, který se zaměřil na vzájemné srovnání pojmů „fiskální stát“ a „fiskálně-militární stát.“ Zatímco fiskální stát ve výběru daní spatřoval jednu ze svých zásadních rolí, fiskálně-militární stát na výběr daní nahlíží jako na primární prostředek určený pro budování armády. Na základě vzájemného srovnání autor upozornil, že zvolený koncept platný pro britské prostředí nemusí být zároveň aktuální pro habsburskou monarchii. Další srovnání, tentokrát s bourbonskou Francií, provedl Guy Rowlands. Na základě komparace obou kontinentálních monarchií s Velkou Británií dospěl k závěru, že společný problém Francie i habsburské monarchie spočíval v nepružné daňové základně. Současně připomněl, že habsburské soustátí nikdy nezažilo takovou krizi financí, či spíše legitimacy, kterou přinesla francouzská revoluce (1789), a to ani během státního bankrotu (1811). Koncept fiskálně-militárního systému představil Peter H. Wilson, který poukázal na skutečnost, že státy, kterým nestačily domácí vojenské kapacity, hledaly chybějící zdroje v zahraničí. Habsburkové z pozice římsko-německého císaře měli přístup k vojenským kapacitám Svaté říše římské. Vídeň

představovala jedno z hlavních center evropského fiskálně-militárního systému.

Maďarští historikové István Kenyeres a Géza Pálffy ve zřízení vojenské hranice, či spíše budování vojenských pevností v oblasti Uher, spatřovali odpověď na osmanskou expanzi během 16. století. Vyržování početných vojenských posádek však vyžadovalo značné finanční náklady. To nebylo možné bez reorganizace finančního systému, zapojení stavů do tohoto procesu a také sjednocení všech zemí habsburské monarchie za tímto účelem. Thomas Winkelbauer představil generální válečný komisariát jako nedoceněný ústřední bod rakouského fiskálně-militárního státu, který zabezpečoval habsburské armády v chodu. Podrobně se věnoval jeho struktuře a praktickému fungování, a to s ohledem ke stavům jednotlivých zemí. Na příspěvek maďarských kolegů navázal András Oross, který zhodnotil roli uherských magnátů při udržování stále habsburské armády na hranicích s Osmanskou říší ve druhé polovině 17. století.

Ani české země však nezůstaly opomenuty. Proces proměny monarchie ve fiskálně-militární stát dlouhodobě poutá pozornost Jiřího Davida, který se zabýval otázkou role moravských stavů. Mimo jiné prokázal, že Obnovené zřízení zemské pro Moravu (1628) zcela změnilo vztah Habsburků k Moravě, přičemž do popředí vyneslo vojenské potřeby podunajské monarchie. Petr Maťa se naproti tomu zaměřil na otázku finančních břemen kladených na jednotlivé země habsburské monarchie a porovnával situaci českých a rakouských zemí v letech 1648 až 1748. Daňové zatížení zemí mělo být stanoveno na základě

kvót, které vycházely z proporčního rozdělení (ratio) a zohledňovaly specifika jednotlivých zemí. Maťa se ve svém příspěvku zamýšlel nad smyslem každoročních vyjednávání o berních, která probíhala mezi Vídni a českými zemskými stavy za situace, kdy měly být vybírány podle určitého ratia daného pro každou zemi. Stejně tak si kladl otázku, zda tyto daně byly vyjednané, nebo vynucené. V přehledné tabulce rekapituloval vývoj poměru daňového zatížení českých a rakouských zemí ve vztahu k jejich změnám a přepočtům. Zmiňované kvóty podle Petra Matě rozhodně neselhaly, ale plnily svou roli například při získávání rekrutů a koní. Financování vojska zůstalo závislé na stavech a bylo polycentrické, přičemž monarchie zde představovala vyjednávací stát. Daňové zatížení v průběhu sledovaného období enormně rostlo, avšak současný stav poznání neumožňuje dospět k přesvědčivému závěru, které země vyjednávání prohrály, či vyhrály. Proměny poměru daňového zatížení v daném období rovněž vybídly autora k položení zajímavé otázky, zda rakouské stavy byly při vyjednávání odolnější, kdežto české stavy zvláště po Bílé hoře byly mnohem disciplinovanější ve vztahu k Vídni.

Nad výhodami, které plynuly habsburským vládcům z titulu císařů Svaté říše římské národa německého, se zamýšlel Peter Rauscher. Říše představovala pilíř habsburské moci a poskytovala jejich armádám rekruty a také důležitý přístup k významným městským finančním centrům, jako byly například Augsburg, Frankfurt či Lipsko. Na druhou stranu velké problémy s sebou přinášelo napětí mezi centrální vládou

a stavy jednotlivých zemí, obdobně jako slabá pozice císaře v říši, která byla postupně oživena během 18. století. Říšská šlechta také nacházela uplatnění v habsburských armádách, kde vlastnictví regimentu často stálo na počátku společenského vzestupu konkrétního jednotlivce a jeho rodu. Na příkladu starého švábského rodu Neippergů uvedenou skutečnost doložil Horst Carl. Z jeho pohledu pluk představoval organizační páteř habsburské armády. Současné však nelze přehlížet příhodnou situaci na přelomu 17. a 18. století, kdy po čtyři desetiletí válečné podnikání představovalo dynamicky se rozvíjející sektor ekonomiky.

Zajímavý příspěvek sepsala Veronika Hyden-Hanscho, která pro období třicátých let 18. století poukazovala na vzájemné propojení Habsburků a sítě věřitelů v oblasti jižního Nizozemí. Na příkladu konkrétních osob prokázala, že tamní stavy byly ochotny investovat do habsburské monarchie za předpokladu, že budou následně zohledněny potřeby a podmínky věřitelů z řad nizozemských stavů. Uvedený vztah byl oboustranně výhodný: Pro císaře Karla VI. byl nejzásadnější přístup k levným půjčkám od nizozemských provincií, které měly pozitivní vliv na rozvoj finančních trhů v Amsterdamu a v Londýně. Druhý z editorů William D. Godsey věnoval pozornost udržitelnému veřejnému dluhu v habsburské monarchii během 18. století. Upozornil na to, že vztah rozpočtu monarchie vůči zadlužování bývá tradičně spojován především se státními bankroty z let 1703 a 1811. Problematika je však mnohem širší, neboť snahy o konsolidaci veřejného dluhu lze sledovat od devadesátých let 17. století.

Habsburská monarchie se musela spoléhat na všechny možné zdroje příjmů. Zásadní přitom byla role zemských stavů, jejichž moc ve sféře financí vzrůstala po celé 18. století.

Ilya Berkovich se systematicky věnuje problematice odvodů na území habsburské monarchie. Při svých výzkumech vychází z unikátního archivního pramene, tzv. *Musterlistů* z let 1740 až 1820, které jsou uloženy ve vídeňském Kriegsarchivu. Zmíněný historik svoji pozornost zaměřil na období let 1740 až 1792, kdy statisticky analyzoval, kolik rekrutů do armády vstoupilo dobrovolně, resp. kolik jich bylo odvedeno, a jak se uvedený poměr měnil podle potřeb habsburské armády. Za jeho statistickým výzkumem *Musterlistů* se skrývají desítky tisíc osudů konkrétních vojáků z řad 59 „německých“ a „uherských“ pluků. Patrick Swoboda analyzoval finanční podporu Habsburků, které se jim dostávalo od jiných evropských mocností v období mezi válkou o španělské dědictví a válkou čtvrté koalice. Podrobně se věnoval jednotlivým konfliktům a konkrétně tomu, kdo, kdy, kolik a na základě jaké dohody poskytl finanční podporu habsburské monarchii. Přední místo tehdy zaujala Velká Británie, která Habsburky finančně podpořila ve třech ze čtyř hlavních konfliktů, dále pak Francie poskytující podporu v sedmileté válce a také Spojené nizozemské provincie. Ty podpořily habsburskou monarchii v průběhu válek o rakouské dědictví. Ačkoliv nešlo o zanedbatelné částky, v rámci státních válečných výdajů byl jejich podíl malý. Největší výše dosahovaly za válek o rakouské dědictví (14 %), zatímco během sedmileté války a války první koalice podíl zahraničních subsidií nepřekročil 10% ze všech výdajů.

Poslední příspěvek recenzované publikace byl věnován válečnému podnikání v Uhrách. Konkrétně šlo o dodávky sanytru jako strategické suroviny potřebné pro výrobu střelného prachu. Orsolya Szákaly se zaměřila na rozvoj monopolu, který dokázal vybudovat uherský šlechtic Miklós Vay. Ten díky kontaktům přesvědčil řadu urozených, aby investovali do jeho podnikání, jež mu přineslo společenský vzestup a mimo jiné i titul barona.

Závěrem je možné konstatovat, že publikace je ve středoevropském prostředí inovativní a velice přínosná. Editori se dokázali obklopit různorodým autorským kolektivem, který jim umožnil postihnout habsburskou monarchii jako fiskálně-militární stát v celé své rozmanitosti, a to včetně Uher. Habsburská monarchie není v předložené kolektivní monografii nahlížena jako samostatný celek, ale je naopak zasazena do evropského kontextu a komparována s vývojem ve Francii a Velké Británii. Rovněž vhodný interpretační styl napomáhá rozšiřovat řady zájemců o výsledky bádání středoevropských historiků.

Josef Grulich – Václav Černý

Daniela TINKOVÁ, Osvícenství v českých zemích I. Formování moderního státu (1740-1792), Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2022, 624 s., ISBN 978-80-7422-852-0.

Obsáhlá kniha Daniely Tinkové si klade za cíl předložit syntézu dějin státu v období let 1740 až 1792. Má jít o první díl

plánované trilogie na téma české osvěcenství. V úvodním výkladu o metodologickém pojetí „státu“ vychází autorka z přístupů Michela Foucaulta. Ve foucaultovském pojetí je soužití lidí ve společnosti vysvětleno předpojatě jako výsledek útlaku ze strany „moci“, z něhož jsou obviňovány instituce, jež jsou ve skutečnosti nutné pro zachování standardu moderního života. Zdravotnictví tak neslouží pro udržování zdraví, ale pro výkon „biomoci“ nad občanem, školství neslouží k výuce, ale k „disciplinaci“, média neslouží k informování, ale k podmanění za pomoci „diskurzu“. Na základě tohoto schématu si autorka definuje na začátku „moderní stát“ jako instituci represe a regulace. Tím je předem dán výsledek, takže v závěru práce jsou úvodní premisy znovu jen zopakovány. V 18. století měl podle této knihy stát nově projít procesem byrokratizace a dosáhnout „monopolu síly“. Podle úvodu znamená tento „silový“ koncept, jenž je prý odvozen z Bourdieuvých tří druhů kapitálu, že se autorka bude soustředit na podřízení církve, státní regulaci vztahu vrchnosti a poddaného a na nastolení blíže nejasných hospodářských, kulturních a informačních monopolů (s. 36-37).

V kontextu plánované trilogie pak má být zrození moderního státu jen jednou polovinou procesu „osvěcenství“ (?), jež má sestávat z osvěcenství státního a osvěcenství společnosti, neboli elit. Autorka sděluje (s. 11), že dalším znakem moderního státu je totiž oddělení státu od společnosti. Takto pojatá historie naší země v 18. až 19. století silně připomíná koncepci uplatněnou v knize Iva Cermana *Habsburkové*

1740–1918. *Vznikání občanské společnosti*.¹

Tomu by nasvědčoval i fakt, že Tinková odkazuje na recenzní článek Pavla Himla,² jenž Cermanovu koncepci shrnoval. Koncept, uplatněný tehdy Ivem Cermanem, však v úvodu zmíněn není, místo toho autorka tvrdí, že jde o koncept Quentina Skinnera.³ K uvedeným inspiracím lze snad říci jen tolik, že oddělení státu od společnosti je přístup, který pochází spíše z německého liberalismu 19. století a nikoliv od Skinnera s Bourdieuem.

V úvodní charakteristice „hlavních hrdinů“ však místo společnosti vidíme národ, osvěcenství a stát (s. 19–37). Charakteristika osvěcenství jako „nekritické víry v lidský rozum a společenský pokrok“ (s. 24) neodpovídá stavu poznání. Představa o „pokroku“ i „nekritické víře v rozum“ je spíše obecně sdíleným stereotypem, který neodpovídá ani praktické filosofii osvěcenství, ani tehdejší historiografii. Výklad o prosazení pojmu „stát“ (s. 30–32) není korektní. Hobbes nepoužíval v *Leviathano-vi* pojem „státu“, ale mluvil o „commonwealth/civitas“. Myslím, že výklad by měl sledovat jak vývoj konceptuálního pojetí státu, kde je jistě relevantnější Sonnenfels než Angličan Hobbes, tak „státu“ ve smyslu teritoriálním. Ale je nasnadě, že autorka

zde nejspíše opisovala z *Geschichtliche Grundbegriffe*, aniž si otázku sama nabádala. V případě habsburské monarchie sice pojem „Staat“ zaznamenal v 18. století konjunkturu, ale nestal se ve sledované epoše běžným označením pro celou monarchii. Martin P. Schennach v nedávné práci o rakouské státovědě doložil, že „Staat“ se v habsburské monarchii užíval ve smyslu „kraj, provincie“, tedy dílčí část, zatímco monarchie jako celek se pak označovala shrnujícím pojmem „Staaten“ v plurálu.⁴ Paradoxně tedy zastřešující označení pro monarchii chybělo.

Výklad recenzované knihy je pak strukturován chronologicky podle jednotlivých panovníků. Uvnitř každé takové jednotky pak autorka sleduje centralizaci správy, utužování kontroly nad poddanými a podřizování církve státu. K těmto tématům se později přidávají reformy školství a cenzura, následně občas něco o armádě a policii a o zdravotnictví s pohřbíváním. Někdy je však tato skladba vychýlena v důsledku kompilační metody. Některá dílčí témata (např. Seibtova aféra) tu zabírají disproportionálně mnoho místa, a to jednoduše proto, že autorka musí zrekapitulovat, co se píše v předloze, z níž čerpá. Na druhou stranu oceňme, že z důsledného čtení starší práce

¹ IVO CERMAN (ed.), *Habsburkové 1740–1918. Vznikání občanské společnosti*, Praha 2016.

² PAVEL HIML, *Svoboda od státu i skrze něj. Nad náčrtem liberálně-konzervativní koncepce moderních dějin českých zemí*, Dějiny – teorie – kritika 12, 2018, s. 277–299 (DOI: <https://doi.org/10.14712/24645370.2832>).

³ Údajně měl tento koncept zveřejnit v Quentin SKINNER, *Foundations of Modern Political Thought I–II*, Cambridge 1979. Tato práce, jež shrnuje Skinnerovy studie k době renesance a reformace, se však oddělení státu a společnosti v „moderním státu“ nezabývá.

⁴ MARTIN P. SCHENNACH, *Austria inventa? Zu den Anfängen der österreichischen Staatsrechtslehre*, Frankfurt am Main 2020, s. 308–310.

Hocka a Bidermanna o dějinách Státní rady vytěžila zajímavé informace.⁵ Autorčin interpretační výkon pak zpravidla spočívá v tom, že v každém jednotlivém procesu identifikuje moment přechodu od „starého k novému“. To nové spočívá takřka výhradně v zestátnění. Pokusíme se tak nyní shrnout tyto procesy napříč celou knihou.

Pokud začneme vývojem státní správy, pak musíme konstatovat, že hned na začátku, v období Haugwitzova systému (1748-1760), nalézáme jedno vážné nepochopení. Haugwitzův systém byl založen na důsledném vyloučení stavů z politické vlády země. Podle doprovodné tabulky obsazení úřadů (s. 579) se však autorka domnívá, že v čele nově vytvořené zemské vlády, zvané Reprezentace a komora, stál nejvyšší purkrabí Krakowský z Kollowrat. To by však bylo zcela v rozporu s principy Haugwitzova centralismu, jež byly založeny na odloučení stavů a zemské vlády. Z toho důvodu byl nejvyšší purkrabí spolu s dalšími nejvyššími zemskými úřady zcela odstaven od vlády. V čele Reprezentace a komory stál prezident, jímž byl Václav Kazimír Netolický. Nejvyšší purkrabí Filip Krakowský z Kollowrat tvořil s dalšími konses nejvyšších zemských úřadů, jenž byl od politické moci oddělen. Teprve v rámci Kaunitzovy reformy v letech 1761 až 1763 byly stavovské orgány, tedy nejvyšší zemské úřady, znovu vráceny do zemské vlády a nejvyšší purkrabí se stal šéfem zemského gubernia. Ovšem titulu „guvernera“, který autorka užívá v chronologické

tabulce (s. 571-575), se u nás neužívalo. Revoluční význam Haugwitzovy reformy navíc autorka snižuje chybným tvrzením, že Reprezentace a komora měla existovat již od roku 1742 (s. 579).

Autorčiny výklady jsou v této i jiných otázkách zamlženy tím, že klade důraz na výčet co největšího počtu faktů, jmen či názvů míst a opomíjí objasnit zásadní souvislosti. Tyto faktické údaje přebírá často nekriticky, takže se v knize vrací řada dávno vyvrácených mýtů.

Jedním z nich je tradiční představa, že v čele nového režimu stáli zcela nově přichozí „homines novi“ (s. 68, 75). Na úrovni pražských úřadů však vidíme, že Netolický, stojící v čele Reprezentace a komory, byl činný v úřadech již před rokem 1748. Co se týče mužů v centrálních úřadech ve Vídni, tak státní kancléř Václav Antonín Kaunitz byl vnukem říšského vicekancléře Dominika Andrease Kaunitze. Poznamenejme, že titul „nejvyšší státní kancléř“, který autorka používá (např. s. 75, 101), vůbec neexistoval. Došlo totiž ke spojení titulu „nejvyššího kancléře“, jenž patřil úplně jinému úřadu, s titulem „státního kancléře“. Rovněž se domnívám, že nelze tvrdit, že nositel titulu státního kancléře byl již od roku 1740 „vedle panovníka skutečnou hlavou soustátí“ (s. 100). Tohoto významu nabyl tento úřad až s nástupem Kaunitze roku 1753. Předtím byl v úřadě vlivnější spíše sekretář Bartenstein, zatímco státní kancléř Uhlfeld, čili hlava úřadu, rozhodně nebyl vlivným ministrem. U hodnocení tohoto úřadu ostatně vidíme citlivou slabinu

⁵ Karl Ferdinand Hock – Hermann Ignaz Bidermann, *Der österreichische Staatsrath (1760-1848)*, Wien 1879.

výkladu o zestátnění tím, že autorka vůbec nevěnuje pozornost panovnickému dvoru. Oddělení centrální státní správy a dvorských úřadů však do procesu formování moderního státu nepochybně patří.

V souvislosti s Kaunitzovou správní reformou na Moravě autorka trvá na tom, že bývalý Královský tribunál se přetrafoval do nového apelačního soudu. Čtenář si pak nutně musí klást otázku, z čeho vzniklo moravské gubernium.

V oblasti poddanských vztahů rovněž narážíme hned na začátku na neznalosti, jež ovlivňují interpretaci. Předně je to neznalost faktu, že instanční postup podávání stížností přes krajské hejtmány byl předepsán již v poddanském patentu z 22. března 1680. Autorka toto opatření uvádí až jako domnělou novinku éry Josefa II. a v souladu se schématem o přechodu pak tuto domnělou změnu interpretuje jako prosazení zásahu státu do vztahu vrchnost-poddaný (s. 340, 415).⁶ K této otázce se ostatně vrací v průběhu celé knihy, jako kdyby šlo o kontroverzní novinku, která se musela prosadit (např. s. 182, 199). Spíše staršímu nacionalistickému dějepisci odpovídá autorčina domněnka, že povstání roku 1680 zasáhlo „zejména Čechy severovýchodní“ (s. 90). Dávno víme, že se odehrávalo především v německý

mluvícím pohraničí severu a severozápadu Čech. Na Moravě nebyl roku 1713 zaveden celý robotní patent z roku 1680, nýbrž jen článek 2 o třídní robotě (s. 90). Konečně v tvrzení, že osvobozující patent Karla Albrechta z 5. července 1742 byl vydán jako podvrh bez vědomí panovníka, se zřejmě mísí dvě fakta doložená Eduardem Maurem: jednak byl koncem srpna 1742 skutečně vydán v západních Čechách podvrh, jednak byl skutečný patent z 5. července 1742 vydán francouzským velením až s dodatečným souhlasem krále Bavorska.⁷

V této souvislosti si dovoluji opravit nesprávný údaj o dobovém pojednání o právním postavení nevolníků *Deductio ratione servitutis* z roku 1742. Podle autorky jej prý objevil a rozebral již roku 1965 Jaroslav Kašpar v článku o pokusu zrušit za bavorské okupace nevolnictví,⁸ zatímco Ivo Cerman jej prý jen „zasadil do kontextu“ (s. 88, 504). Ve svém článku Kašpar existenci *Deductio* vůbec nezmiňuje, protože ho zajímala politická jednání a definitivní návrh nejvyššího kancléře Kinského. Ten je členěn do tří otázek, což je v souladu s Kašparovým výkladem, zatímco *Deductio* je členěno do osmi. Teprve Ivo Cerman zjistil studiem pramenů k této otázce, že součástí protokolu je i uvedený právníký

⁶ Dle zmínky o „instančním postupu“ přes vrchnost na s. 87 soudím, že autorka mínila zmizení povinnosti obrátit se se stížností nejprve na vrchnost. Ta ale znamenala jen časové zdržení. „Instanční postup“ nebyl stanoven v „robotním patentu“ z roku 1680, jak tvrdí, nýbrž v patentu z 22. března 1680.

⁷ Eduard MAUR, *Geneze „osvobozovacího patentu“ Karla VII. z 5. července 1742*, in: Jiří Hrbek a kol. (edd.), *Země – paměť – lidé*. Eduard Maur, Praha 2017, s. 164–179.

⁸ Jaroslav KAŠPAR, *Tajná jednání o návrhu na zrušení nevolnictví a poddanství v Čechách a na Moravě 1742*, *Zápisky katedry československých dějin* 5, 1961, s. 61–68.

rukopis, jenž rozebral, určil jeho autora a edičně jej vydal.⁹

V otázce náboženské politiky uvedme, že altrandstätská dohoda, kterou ve prospěch slezských luteránů vynutil švédský král Karel XII., nemohla být uzavřena v roce 1709 (s. 94). Tehdy byl Karel XII. na Ukrajině, kde prohrál bitvu u Poltavy, takže už nepředstavoval hrozbu. Dohoda byla uzavřena v roce 1707.

V procesu centralizace připisuje autorka důležitou roli vědám a vyššímu vzdělání. V oblasti právních věd vidí hlavní pokrok v unifikaci práva, měř či vah. Jde tedy o tradiční přístup, jenž známe i ze starších učebnic. Zarážející je, že v souvislosti s humanizací trestního práva (s. 108–112) autorka znovu hovoří jen o Beccariovi, jenž měl v dědičných zemích pouze hypotetický vliv, ale nezmníní Sonnenfelsovy práce proti tortuře, které prokazatelně působily přímo v centru monarchie.¹⁰ Dnes víme již o Sonnenfelsově filosofii v tomto ohledu mnohem více a víme také, že nevycházel z nutné proporcionality jako Beccaria, ale z bezpečnosti,¹¹ a dokonce Beccariovy teze odmítal.¹² Autorka zde také znovu opakuje

mýtus, že Beccaria v knize *O zločinech a trestech* zavrhoval trest smrti (s. 111). Ačkoliv jde o rozšířený názor, je třeba přiznat, že je chybný. O zrušení trestu smrti Beccaria v této knize ještě vůbec nepsal, tento názor vyslovil až ve vnitřní úřední anketě roku 1792.¹³ Autorka též zamlčuje důležitý fakt, jenž narušuje její tezi o Beccariově modernosti. Beccaria odmítal hodnotit zločinnost podle úmyslu, místo toho chtěl hodnotit vinu podle společenské škody. S tímto přístupem by zmizel rozdíl mezi vraždou a zabitím, takže je dobře, že jej moderní právní věda nenásledovala.

Bohužel také v nástinu vývoje kamerálních věd (s. 42–44, 143–147) se ukazuje, že autorka dobová díla nečetla a nezná současný výzkum. Nejvíce je to vidět na posouzení kamerální vědy Johanna Heinricha Gottloba von Justi, jenž ve svém díle kladl fanatický důraz na svobodu, neboť zastával tezi, že jen ten, kdo dělá pro sebe, pracuje efektivně i pro společnost.¹⁴ To je zcela v rozporu se silovou interpretací Daniely Tinkové, kde je kameralistika jen dalším nástrojem ke stupňující se kontrole. Justi z Vídně „neodešel předčasně“ (s. 144), nýbrž uprchl.

⁹ Ivo Cerman – Michal Morawetz (edd.), *Die böhmische Leibeigenschaft in Rechtsdokumenten (1648–1742)*, České Budějovice 2023 (= Prameny k českým dějinám 16.–18. století, B/XI), s. 323–339. Srov. Ivo Cerman, *I. 11. 1781. Zrušení nevoľnictví*, Praha 2022, s. 17–23.

¹⁰ Simon Karstens, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer. Die Karriere des Joseph von Sonnenfels (1733–1817)*, Wien–Köln–Weimar 2011, s. 310–344, zvláště s. 332.

¹¹ Ivo Cerman, *Podněty přirozeného práva*, in: týž (ed.), *Habsburkové 1740–1918*, s. 69–89, zde s. 80–83.

¹² S. Karstens, *Lehrer – Schriftsteller – Staatsreformer*, s. 334–335.

¹³ Wolfgang Rother, *La maggiore felicità possibile*, Basel 2005, s. 262.

¹⁴ Srov. Ere Nokkala, *From Natural Law to Political Economy: J. H. G. von Justi on State, Commerce and International Order*, Wien–Zürich 2019. Je humorné, že autorka cituje Nokkalu, když v hlavním textu říká přesný opak jeho tezí, i to, že společně s ním cituje i bizarní Wakefieldovu práci (s. 504), kterou se ale Nokkala snažil vyvrátit.

O Sonnenfelsově kamerální vědě se tu bohužel nic nedozvíme. Na základě autorčina tvrzení, že prý všechny tři díly *Handbuchu* vyšly roku 1765 (s. 71, 144), i dalších indicí se domnívám, že Sonnenfelsovo stěžejní kameralistické dílo nečetla.

Je pozoruhodné, že se autorka Sonnenfelsem zabývá obšírněji v souvislosti s jazykovou otázkou, kde pod vlivem sekundární literatury psané germanisty dochází ke kurióznímu závěru, že „[j]azykové společenství [...] každopádně představuje pro Sonnenfelse větší záruku sounáležitosti než zákony samotné“ (s. 152).

V souvislosti se zaváděním nových disciplín na univerzitách se musíme zastavit u zlomového významu nařízení z roku 1752, jež údajně zakazovalo přednášet podle Aristotela. Tento předpis znamenal skutečnou změnu intelektuálního klimatu a dá se považovat za začátek osvícenství u nás. V naší historiografii však tato instrukce byla prezentována zkomoleně. Autorka navíc k dosavadní tradici přidává tvrzení, že instrukce zakazovala odvolávat se i na Písmo svaté a církevní otce (s. 140). Na čem tento objev zakládá? Potíž je v tom, že skutečné znění této instrukce dosavadní historiografie neznala, protože instrukce nebyla pojata do Kinkovy příručky pramenů k dějinám vídeňské univerzity.¹⁵ Historici tedy opisují její znění jeden od druhého. Z dosavadní historiografie se dokonce zdá, jako by se vídeňský originál

nedochoval. Autorčina formulace, jež je uvedena bez zdroje, budí dojem, jako by konečně přinášela autentické znění na základě studia pramene. Srovnání textu ale ukazuje, že svou formulaci opsala z knihy Marie Pavlíkové o Bernardu Bolzanovi, jež také jen přebírala tradovaný údaj, takže o nový objev nejde.

Srovnajme si formulace Tinkové a Pavlíkové: „Především však přinesl zákaz výuky dle Aristotela i zákaz odvolávat se na autoritu Pisma a církevních otců“ (Tinková, s. 140). „Zákaz výuky Aristotela, orientaci k novým filozofickým směrům, zákaz odvolávat se ve výkladech k autoritě Pisma a Otců.“¹⁶ Doplňme, že autorka knihu cituje o kus dále, ve výčtu jiných titulů, ne však u opsané pasáže, která tak zůstává nepřiznaná.

V souvislosti se zavedením kameralistiky korigujme, že první katedru kameralistiky neměl Thomasius v Halle roku 1727 (s. 143–144), jenž ostatně již rok nato zemřel. Založení prvních kateder kameralistiky nařídil král Fridrich Vilém I. roku 1727, ale úspěš spíše na univerzitě ve Frankfurtu nad Odrou, kde předmět učil kameralista Dithmar, zatímco v Halle se úkolu chopil právník Gasser.¹⁷ Za první katedru kameralistiky se tedy považuje ta ve Frankfurtu nad Odrou.

Podnětem pro nové fáze reformy se stal český hladoomor v letech 1770 až 1772. Foucaultovské zaujetí však autorku nutí

¹⁵ Rudolf KINK, *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien* II, Wien 1854. K problematice srov. Ivo CERMAN, *The Chair of Natural Law in Prague (1748–1775)*, in: Gábor Gangó (ed.), *Early-Modern Natural Law in East-Central Europe*, Leiden–Boston 2023, s. 164–189, zvláště s. 170.

¹⁶ Marie PAVLÍKOVÁ, *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*, Praha 1985, s. 15.

¹⁷ Anton SCHINDLING, *Bildung und Wissenschaft in der Frühen Neuzeit*, München 1999, s. 72.

interpretovat i tehdy podniknuté změny v hospodářství, jako by jejich cílem bylo „ovládnutí hospodářského kapitálu“ (s. 271), a ne upřímná pomoc poddaným. Podle myšlení, které se prosadilo v tehdejších diskuzích, se mělo rolníkům poskytnout více svobody, aby měli větší motivaci kvalitně pracovat. V souvislosti se zemědělstvím korigujeme, že „řepa cukrovka“ (s. 201) v dané době ještě neexistovala. Autorka správně vyzdvihuje činnost nejvyššího purkrabího Fürstenberga, jenž toto nové ekonomické myšlení založené na pozitivních podnětech prosazoval. Bohužel jsou i zde vidět důsledky neznalosti dobových textů, tentokrát Fürstenbergových memoriálů o hospodářském stavu Čech z roku 1772. Klasický Prokešův článek z roku 1924,¹⁸ z nějž autorka kompiluje, sice hodnotil Fürstenbergův plán jako fyziokratický, ale ve skutečnosti v něm žádné odkazy ani známky fyziokratického uvažování nejsou. Poznamenejme, že i další konstatování o fyziokratických vlivech, jež jsou v knize četná, nejsou ničím podložena a jsou v rozporu se současnou francouzskou historiografií.¹⁹ Z debat vzešel celkový plán reformy pod názvem *Entwurf zur Emporbringung der österreichischen Staaten*, jehož edici autorka cituje,²⁰ ale mylně tvrdí, že

prý jde jen o Blancův „projekt poddanské reformy“ (s. 182). To opět vypadá, jako by citovaný pramen vůbec nečetla.

Bohužel tak mizí vzájemné souvislosti reformy, zejména tereziánské školní reformy a následných emancipačních kroků, jež jsou v *Entwurfu* objasněny. Autorka líčí školní reformu zejména na základě staré práce Američana Jamese Van Horn Meltona (s. 233–263), takže přebírá i nepravdivý názor, že povinná školní docházka byla zavedena v Prusku již roku 1717 (s. 231). Ve skutečnosti šlo jen o doporučení, aby v místech, kde je škola, děti chodily v zimě do školy. V souladu se svou koncepcí autorka tereziánskou reformu interpretuje jako „zestátnění školství“, a to zejména ve smyslu „odnětí monopolu na vzdělání církvi“ (s. 245). Školství interpretuje jako „nástroj sociální kontroly a disciplinace“ (s. 246).

Tvrzení o zestátnění ovšem musíme korigovat, protože Všeobecný školní řád z roku 1774 se vztahoval na nejnižší úroveň základního veřejného školství, které mělo teprve vzniknout. „Stát“ tedy skutečně nařídil vytvářet nové triviální školy, ale jelikož tento úkol přesahoval jeho síly, vyzýval zároveň i vrchnosti a obce, tedy nestátní aktéry, aby školy zakládaly samy.²¹ Z tohoto podnětu vznikaly školy zakládané šlechtici,

¹⁸ Jaroslav PROKEŠ, *Memoriály o hospodářském stavu Čech před selskou bouří roku 1775*, Časopis pro dějiny venkova 11, 1924, s. 37–53, 110–118; 12, 1925, s. 49–57, 111–116, 158–167.

¹⁹ Srov. Thérence CARVALHO, *La physiocratie dans l'Europe des Lumières*, Paris 2020; Týž, *The Role of Physiocracy in the Birth of Human Rights*, Opera historica 21, 2020, s. 61–71 (DOI: 10.32725/oph.2020.004).

²⁰ Ivo CERMAN – Michal MORAWETZ, *Der Entwurf zur Emporbringung der österreichischen Staaten (1772)*, Opera historica 16, 2015, s. 269–301.

²¹ Srov. Ivo CERMAN, *Adelige Landschulen für arme Kinder in Böhmen*, in: Joachim Bahlcke – Thomas Winkelbauer (edd.), *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern, 1500–1800*, Wien 2011, s. 371–383.

o nichž autorka tvrdí, že existovaly v pohraničních oblastech s preindustriální výrobou (s. 256). Nicméně škola, kterou zřídil nejvyšší purkrabí Fürstenberg, se nenacházela v pohraničních Doubravících (s. 176, 244, 256), nýbrž ve středočeské Dobrušce.²² Co se „odloučení školství od církve“ týče, pak je tento úsudek také unáhlený. Autorka nezmiňuje církevní obřady svěcení, které byly vykonávány při otevírání nových škol, včetně první Normální školy v Praze. Školní síť byla závislá na farázech a školní docházka se rapidně zlepšila poté, co se nařízením Josefa II. zahustila farní síť. V neposlední řadě se faráři podíleli na výuce. Autorka místo toho hledá hlavní klíč k rozšíření školní sítě v „hospodářské vyspělosti regionů“ (s. 257) a faktor farní sítě v diskuzi o docházce vůbec nezmiňuje (s. 256–259, 398–400). Církev a náboženství nebyly vyloučeny ani z obsahu výuky, i když autorka s oporou v práci Jakuba Rašky redukuje mravní cíle výuky na „sociálně disciplinační charakter“ (s. 250). Poněkud optimistická jsou tvrzení o pedagogických přednáškách Seibta v Praze a Sonnenfelse ve Vídni, jež opět prozrazují neznalost moderního výzkumu (s. 223). Ze zkoumání rukopisů Seibtových přednášek se zjistilo, že Seibt přednášel po celou dobu pouze o soukromém vzdělání pro preceptory a vůbec ne o pedagogice pro učitele veřejných

škol.²³ Jeho přednášky tedy nebyly určeny pro učitele škol vzniklých školní reformou. Tradovaná zpráva, že Sonnenfels měl ve Vídni přednášky o pedagogice, již byla vyvrácena Wolfgangem Brezinkou.²⁴

V důsledku nečtení dobových textů oživila autorka také starý omyl, že Marie Terezie prý nevyhlásila povinnou školní docházku. Podle autorky reforma roku 1774 nezavedla „povinnou“, nýbrž „všeobecnou školní docházku“ (s. 245). Dříve se teze o povinné školní docházce zpochybňovala s poukazem na to, že se tento termín v patentu neobjevuje, nebo že patent povoluje domácí vzdělávání. To by ovšem pojem „všeobecná“ stejně neřešil. Podíváme-li se však do Všeobecného školního řádu, zjistíme, že v §12 stojí nadpis „*wer zum Schulgehen verbunden seyn solle*“, takže zde povinnost zavedena byla. Tinková přebírá jiný argument, a to sice, že povinnou školní docházku zavedl až Hasnerův školní zákon z roku 1869. Tato tradiční domněnka, jež se objevuje v našich skriptech k dějinám školství, však zřejmě vznikla z přesvědčení, že za zákonnou povinnost se považuje až nařízení spojené s trestem. V Hasnerově zákoně jsou totiž stanoveny postihy pro rodiče, jejichž děti zanedbávají školní docházku. Nicméně pokud nebudeme absolutistickými stoupenci napodobování trestního práva, můžeme

²² Antonín SLÁDEČEK, *Paměti města Dobrušky a jeho okolí*, Praha 1900, s. 276.

²³ Ivo CERMÁN, *Erziehungskunst nach Karl Heinrich Seibt: Zur Pädagogik der Aufklärung in Prag*, *Journal für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa* 1, 2020, s. 135–156 (DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110671827-009>).

²⁴ Wolfgang BREZINKA, *Pädagogik in Österreich. Die Geschichte des Faches an den Universitäten vom 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts I: Einleitung: Schulwesen, Universitäten und Pädagogik im Habsburger-Reich und in der Republik. Pädagogik an der Universität Wien*, Wien 2000, s. 17.

i původní nařízení z roku 1774 považovat za stanovení povinnosti.

V souvislosti s epochou po zrušení jezuitů roku 1773 věnuje autorka také více prostoru cenzuře, a to z hlediska „ovládnutí informačního monopolu státem“ (s. 211). V závislosti na tradičních názorech pak autorka ztotožňuje liberalizaci cenzury s postupným vytlačováním církevních představitelů z cenzurních orgánů. Bohužel přitom sleduje pouze změny ve vedení cenzurních orgánů v Praze a Vídni, nikoliv cenzuru samotnou. Srovnání „státních“ cenzurních seznamů s římským indexem ukazuje, že státní cenzura byla přísnější.²⁵ Nicméně výzkumy Michaela Wögerbauera doložily, že v době Fürstenberga skutečně bylo v Praze volněji.²⁶ V líčení změn ve vedení cenzury, jež je opět kompilačně založeno na výzkumech Michaela Wögerbauera, autorka nevěnuje pozornost faktu, že sleduje pouze cenzuru knih. Opomíjí cenzuru divadelních her a zejména novin, které byly regulovány v jiném režimu a v jiné komisi gubernia.

Sledování boje o informační monopol vedlo autorku také k tomu, že věnuje velkou pozornost kauzám vydání Balbínovy *Obrany* z roku 1775 a Seibtova procesu z roku 1779. Pasáže jsou založeny na kompilaci z Prokešových článků z dvacátých let

20. století, zatímco novější práce, vycházející z výzkumu rukopisů ze Seibtova procesu, autorka nezná.²⁷ Korigujeme tedy, že Seibt nebyl povrchní myslitel. V přednáškách vycházel z důkazů boží existence zejména podle jezuitu Nicolase L'Hermiera, což narušuje schematickou představu o sekularizaci. Průběh sporu kdysi zkreslil Eduard Winter v klasické práci o josefinismu, když úmyslně vzbudil zdání, že za útokem na Seibta stála katolická církev, ačkoliv ho vyšetřovali představitelé státních úřadů.²⁸ Autorka Winterovu manipulaci nekoriguje. Místo toho ji spíše utvrzuje, když pro Seibtovy oponenty užívá vyhýbavého výrazu „konzervativní opozice“ (s. 213, 222) a soustředí se na otázku, zda útok proti němu směřoval z Prahy, nebo z Vídně. Domnívá se, že Vídeň ve sporu aktivní nebyla. Nicméně vídeňské centrální úřady byly v případě zapojeny také. Vídeňský vicekancléř Leopold Clary sice útok neinicioval, ale zúčastnil se velmi aktivně a podněcoval rozšíření vyšetřování na pražské knihkupce. Z Vídně byl k případu vyslán také kriminalista Anton Eberl von Ebenfells, aby vedl vyšetřování. Úsudek státní rady a Marie Terezie o Seibtovi nebyl zcela očišťující, jak tvrdí autorka (s. 221, 222). Bylo mu vytknuto, že mládeži ve věku

²⁵ Ivo Cerman, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008, s. 378 (Na cenzurní reformě se podílel Jan Rudolf Chotek).

²⁶ Claire Madl – Michael Wögerbauer, *Censorship and Book Supply*, in: Ivo Cerman – Susan Reynolds (edd.), *The Enlightenment in Bohemia*, Oxford 2011, s. 69–88, zejména s. 76; Michael Wögerbauer – Petr Píša – Petr Šámal – Pavel Janáček, *V obecním zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–1938 I*, Praha 2015.

²⁷ Ivo Cerman, *Secular moral Philosophy: Karl Heinrich Seibt*, *Studies on Voltaire and the eighteenth century* 7, 2011, s. 147–168, zejména s. 162–167.

²⁸ Srov. Tříž, *Der Josephinismus und die „Geistesgeschichte“ in Tschechien*, in: Franz Leander Fillafer – Thomas Wallnig (edd.), *Der Josephinismus zwischen den Regimen*, Wien 2016, s. 213–239.

trináct až šestnáct let vykládal o příliš komplikovaných otázkách náboženské skepse, a tím ji mravně ohrozil.

V líčení reforem Josefa II. jsou z důvodu foucaultovského zaměření na „silový monopol“ nelogicky odtrženy reformy vyhlášující toleranci nekatolíků a Židů od zrušení nevolnictví. Probíhaly přitom současně a byly vzájemně propojeny. Židům nebylo v roce 1782 povoleno „opustit ghetta“ a ta nebyla „rušena“ (s. 329). Svobodu pohybu dostali Židé až prosincovou ústavou z roku 1867. Autorka silně přeceňuje význam zednářů a zejména Kressela von Qualtenberg, jenž v knize vystupuje skoro jako hlavní postava josefinských reforem i celého 18. století. Komplexní vyličení evangelictví (s. 310–327) je zdařilé a přínosné zahrnuje i informace o církevní organizaci a architektuře. U samotného pojmu „tolerance“ (s. 311, 327) se však autorka vyhýbá otázce tolerančního principu mezi náboženstvími navzájem i myšlenkovému zdůvodnění. Tolerance vyhlášená Josefem II. se týkala vztahu státu k církvím. Často se za ní schováva náboženská lhostejnost.

V otázce boje se stavovskou opozicí (s. 335–340) si nepochybně ne jeden čtenář řekne, odkud se vlastně vzala domnělá síla stavů, když stavové byli údajně státem zcela podmaněni. Korigujme, že stavovské sněmy se nepřestaly svolávat, dočasně zanikl jen zemský výbor (s. 337). V souvislosti s rezignací nejvyššího purkrabího Františka Antonína Nostitze roku 1787

autorka přebírá bez odkazu příběh o tom, že příčinou byl konflikt mezi ním a Josefem II. ohledně inspekčních cest (s. 338). Tento objev je bez přiznání zdroje převzat z knihy Iva Cermana *Šlechtická kultura*, jejíž autor tyto skutečnosti zjistil průzkumem Nostitzovy korespondence.²⁹

Do mezery mezi tolerancí a zrušením nevolnictví vsunula autorka „silovou“ pasáž o centralizaci správy a unifikaci práva (s. 341–383). Korektně začleňuje nejen kodifikaci civilní a trestní, ale také politický kodex. Opět pod vlivem neznalosti současného bádání ovšem nebere v potaz, že se na něm pracovalo již od roku 1768, ani novější informace o jeho obsahu.³⁰ V souvislosti s kodifikacemi autorka přiznává až příliš velký význam přirozenému právu. To bylo předtím ve výkladu upozaděno, ačkoliv v reformách bylo přirozené právo zavedeno před kameralistikou a mělo se objevit již ve výkladu o padesátých letech 18. století.

Zakladatele rakouské školy přirozeného práva Karla Antona Martiniho autorka uvádí mezi třemi „vídeňskými ideology“ (van Swieten, Haugwitz, Sonnenfels, Martini, Kaunitz; s. 68–75). V pasáži vysvětlující Martiniho koncepci přirozeného práva uplatňuje vyvráslou charakteristiku, která prozrazuje hlubší znalost Martiniho díla. Bohužel jde i tentokrát o převzetí cizích závěrů, bez řádného jednoznačného ozdrojování. Pasáž je opsaná z díla Iva Cermana, jenž zjistil, že Martini nevycházel z dedukce z nejvyššího zákona

²⁹ Týž, *Šlechtická kultura v 18. století*, Praha 2011, s. 498–499.

³⁰ Týž, *Joseph von Sonnenfels and the Political Codex (1763–1817)*, in: Adriana Luna-Fabritius – Ere Nokkala – Marten Seppel – Keith Tribe (edd.), *Political Reason and the Language of Change, Reform and Improvement in Early Modern Europe*, London 2022, s. 158–173.

jako Christian Wolff, ale že si vystačil se scholastickým pojetím, podle nějž člověk objevuje povinnosti přirozeného práva za pomoci tří účelů. Porovnejme si pasáže Tinkové a Cermana: „Vycházel ze základního principu „lidské přirozenosti“, chápal „přirozený zákon“ jako jednání nezbytné k dosažení tří hlavních účelů: uctění boha, lásky k sobě samému a společenskosti.“ (Tinková, s. 73). „Východiskem se pro něj stala [...] lidská přirozenost. K lidské přirozenosti totiž patří rozumová schopnost rozlišovat dobro a zlo. [...] Za povinnost lze považovat jednání, které občanům pomůže dosáhnout jednoho ze tří základních účelů: uctění Boha, lásky k sobě samému a společenskost.“³¹ Cermanova studie není uvedena ani v bibliografii.³²

Z interpretačního hlediska je závažnějším prohřeškem, že autorka ve výkladu mlčí o tom, že Martiniho přirozené právo pracovalo s myšlenkou, že panovník vládne na základě společenské smlouvy a že občanovi zůstávají lidská práva. Jde o skutečnosti, které začleňují habsburskou monarchii do kontextu evropského osvícenství. Tato fakta jsou ve zmíněné studii Iva Cermana uvedena, ale nehodila by se do „silové“ interpretace, která je zaměřena

jen na jednosměrné rozšiřování kontroly a nepočítá s existencí svobod.³³

V případě kodifikací samotných (s. 347–355) je ale přehnané tvrdit, že nastolily rovnost před zákonem, zvláště když o nich autorka mluví nelogicky dříve než o zrušení nevolnictví. Byl nastolen určitý stejný standard postavení v celé monarchii, rovnost ještě ne. Stejně tak není korektní, říká-li autorka, že novost rakouských kodifikací spočívala v tom, že v dřívějších kompilacích prý „přirozené právo doplňovalo mezery“, ale nyní se mělo „stát základem“ (s. 349). Proslulý §7 v *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* přece také přisuzuje přirozenému právu jen podpůrnou úlohu vyplňovat mezery.

I když význam rakouských kodifikací byl skutečně veliký, autorčino poněkud přehnané hodnocení prozrazuje pozoruhodnou neznalost světového vývoje. Josefinské civilní a trestní zákoníky z let 1786 a 1787 označuje za „první vskutku moderní zákoníky“, jež byly „bezprecedentní a novátorské“ (s. 349). Systematické zákoníky však začaly vznikat již v polovině 18. století. První vytvořilo Bavorsko, které vydalo zákoníky civilní, trestní a procesní. Precedens tedy byl. I Prusko vydalo roku 1794 *Codex fridericianus*, jenž ale nevstoupil v platnost, a už od roku 1714 mělo

³¹ Tžž, *Podněty přirozeného práva*, s. 79.

³² Pro korektnost uvedme, že je v nekompletní podobě a s chybným titulem citována na jiném místě v poznámkovém aparátu. Chybí však také v závěrečné bibliografii, takže čtenář nezjistí, o jakou studii vlastně jde. I zdrojová kolektivní monografie *Habsburkové 1740–1918*, kterou napsal tým pod vedením Iva Cermana, je v bibliografii uvedena chybně pod jménem „Bahenská“.

³³ Úmyslné zkreslování reality potvrdila autorka ve veřejné diskuzi o Ivu Cermanovi na Facebooku A2larmu dne 18. května 2023, kde tvrdila, že historik, který dobové lidskoprávní teorie začlení do výkladu, prý napíše „ahistorické paskvily“. Diskuze se odehrála na Facebooku redaktora A2larmu Matěje Metelce (<https://www.facebook.com/matej.metelec>, 18. 5. 2023).

kompilaci braniborských zákonů *Corpus constitutionum marchicarum* od Christiana Otto Mylia.³⁴ Autorka ovšem připojuje také ruský kontext a dodává, že „Ukaz Kateřiny Veliké z roku 1767 nebyl (záměrně) nikdy publikován“ (s. 349). Nicméně „Nakaz“, jak se tato instrukce doopravdy jmenovala, publikován byl, a to v několika jazycích. Autorčino skeptické tvrzení, že „oddělení zákonodárné a výkonné moci patřilo tehdy ještě do oblasti osvícenských ideálů“ (s. 347), poněkud přehlíží, že Ústava USA, jež vznikla roku 1787, jej již realizovala. Nicméně americkou ústavu autorka očividně nezná, protože později uvádí, že „v evropské osvícenské společnosti došla velkého ohlasu ústava mladé Ameriky, opatřená i Deklarací práv“ (s. 454). Federální Ústava USA z roku 1787 ale žádnou deklaraci práv neměla, ty byly v ústavách jednotlivých států, z nichž nejslavnější byla virginská deklarace z roku 1776. Teprve roku 1791 vstoupilo v platnost deset dodatků k federální Ústavě, jimž se někdy říká „Americká listina práv“, ale ani ty nebyly žádnou deklarací.

V závěrečném vyličení stavovské opozice za vlády Leopolda II. (s. 420–455) autorka přebírá starší výklad Jiřího Beránka a novější práce Iva Cermana, jenž rekonstruoval znění českých desiderii a objevil separátní návrhy ústavy.³⁵ Domněnka, že údajnou ústavou, kterou měl podle Beránka sepsat Sonnenfels, byl nejspíš onen Politický kodex, bude nejspíše správná (s. 455).

Naopak je mylné tvrzení, že Buquoy byl hlavním šéfem opozice. Buquoy byl jen nejaktivnějším a stál v čele nejradikálnější skupiny. Je pozoruhodné, že Cermanova zjištění ohledně konstitučních projektů stavovské opozice byla z jeho pojetí historie liberálního státu přenesena do dystopie jednosměrné silové monopolizace, aniž by autorka jedno či druhé pozměnila.

Nakonec se ještě vraťme k jednomu důležitému hrdinovi této historie, a tím je český národ. Vzдор úvodním deklaracím o příběhu státu a společnosti totiž autorka v práci sleduje paralelní příběh státu a národa, v němž se recyklují slavné kauzy staršího nacionalistického dějepisectví: germanizace, výuka češtiny, kdy, kde a kdo mluvil česky, kdy byla „první velká obhajoba Mistra Jana Husa“ (s. 225) a další. Do tohoto příběhu jsou integrována také města, jež jinak zůstávají stranou výkladu. Autorka hned na začátku šokuje sdělením, že v tereziánské době zůstalo české jen město Polička (s. 81), aby pak ke konci čtenáře uklidnila konstatováním, že ke germanizaci správy měst došlo až za Josefa II. (s. 341). Zde se dozvídáme také, že česká byla ještě města Chrudim a Beroun. Je možné, že díky inkorporaci nacionalistické agendy získá autorka přístup k novému čtenářskému sektoru, který by se jinak o takovouto foucaultovskou dystopii nezajímal.

Ačkoliv je pozitivní, že se Daniela Tinková obrátila od historie každodennosti k dějinám státu, výklad je zkrácen snahou

³⁴ Adolf STÖLZEL, *Brandenburg-Preussens Rechtsverwaltung und Rechtsverfassung* I, Berlin 1888, s. 60.

³⁵ Jiří BERÁNEK, *Absolutismus a konstitucionalismus v Čechách doby Velké francouzské revoluce*, Praha 1989; I. CERMAN, *Šlechtická kultura*, s. 509–581; TÝŽ, *Za konstituční monarchii. Stavovská revoluce v letech 1790–1791*, in: TÝŽ (ed.), *Habsburkové 1740–1918*, s. 243–262.

podřídít historii foucaultovské tezi o sílícím státním monopolu síly. Z toho důvodu se autorka vyhýbá otázkám obsahu reform i tehdejších věd a úmyslně ignoruje objevy, které jsou s tímto jednosměrným příběhem v rozporu, například existenci společenské smlouvy a lidských práv v našem přirozeném právu. V rozporu s profesní

etikou jsou také pasáže přebírající bez jednoznačného ozdrojování cizí objevy či tvrzení a mylné citace pramenů a literatury, kde autorka cituje zdroje, které očividně nečetla. Na pováženou jsou také zarážející neznalosti z obecných dějin 18. století.

Ivo Cerman